

In een halve eeuw de wereld rond I

In een halve eeuw de wereld rond I

**Reisherinneringen en
beschouwingen**

Peter Franken

Schrijver: Peter Franken
Coverontwerp: Peter Franken
© Peter Franken

Inhoud

Voorwoord	6
1 Groot Brittannië en Ierland	7
2 Roadtrips begin jaren '70	42
3 Frankrijk en haar bureu	105
4 Spanje en Portugal	134
5 Italië	166
6 Duitsland	223
7 Scandinavië, Polen en het Balticum	291
8 De vroegere Sovjet Unie	334
9 Centraal Europa en de Balkan	390
10 In en om de Middellandse Zee	426
Inhoud alle delen	460
Over de auteur	461

Voorwoord

Een paar jaar geleden bladerde ik weer eens in *A moveable feast*, een boekje van Ernest Hemingway waarin hij in een serie korte schetsen terugkijkt op zijn verblijf in Parijs in de jaren 1920. Dat bracht me op een idee en daarmee houdt ook direct elke vergelijking met deze beroemde schrijver op.

In mijn leven heb ik veel gereisd, avontuurlijke en minder avontuurlijke reizen naar verre oorden, autotochten door Europa, later veel operareizen, ook naar festivals zoals in Bayreuth en Salzburg. Al met al heb ik in een halve eeuw meer dan honderd landen bezocht, het ene wat intensiever dan het andere, maar zodoende verbleef ik bij elkaar meerdere jaren in het buitenland. Van al die reizen is behoorlijk wat in mijn herinnering blijven hangen en nu leek de tijd gekomen om daarvan eens iets op te schrijven.

Het zijn geen stukjes met alleen maar reisherinneringen geworden. Ik heb er de nodige beschouwingen in verwerkt waarin een link wordt gelegd met mijn kijk op de wereldgeschiedenis. Verder geven reisherinneringen al gauw aanleiding tot associatieve zijsprongen en die zijn er dan ook volop in dit boek te vinden. Het verhaal beslaat ruim een halve eeuw beginnend in 1968 toen ik voor het eerst langere tijd in het buitenland doorbracht na het behalen van mijn eindexamen gymnasium. Alle continenten behalve Antarctica passeren de revue.

Het boek bestaat uit drie delen. In deel 1 passeren alle landen van Europa de revue. Mede doordat er een paar roadtrips naar verre oorden in zijn verwerkt, komen er ook een stuk of tien landen buiten Europa aan de orde maar de nadruk ligt op het 'thuiscontinent'. Deel 2 is geheel gewijd aan Azië. In deel 3 komen de overige continenten aan de orde.

Dat die splitsing is gemaakt werd vooral ingegeven door een overweging van praktische aard: het boek werd gewoon te dik.

Ik wens de lezer veel genoegen en herkenningsmomenten bij het lezen ervan.

Rotterdam, 2021-23

1 Groot Brittannië en Ierland

Eerste buitenlandervaringen: Engeland 1968

In 1968 was ik klaar met de middelbare school. In het bezit van een diploma Gymnasium Bèta zou ik na de zomervakantie beginnen aan een studie scheikunde in Leiden. Eerst was er natuurlijk een lange vakantie, eigenlijk de enige die ik ooit heb meegemaakt waarin ik het gevoel had een traject volledig voltooid te hebben. Toen ik zeven jaar later mijn doctoraal had behaald, was er van een gevoel van bevrijding nauwelijks sprake. Ik werkte toen al vier jaar in het onderwijs en die studie moest ooit wel eens afgelopen zijn, zo tussen alle beslommeringen door. Overigens is het wel aardig om te vermelden dat ik geen van beide keren ben geslaagd, slechts toegelaten. In 1968 tot de universiteit en in 1975 tot de promotie, zo staat het op de officiële papieren. Slagen doe je voor je examen.

In 1937 vond de World Scout Jamboree plaats waarbij bijna 30.000 padvinders uit 54 landen zich voor een meerdaags evenement in Bloemendaal hadden verzameld. Mijn vader was indertijd hopman in de beweging en zodoende een van de deelnemers. Dat verleden heeft er overigens niet toe geleid dat ik zelf in de jaren '50 naar de padvinderij mocht. Ik vermoed dat de achteraf toch wel erg nauwe contacten van opperhopman Baden-Powell met de leiding van de Hitler Jugend en Mussolini's Balilla hem aan het denken heeft gezet. Dat die contacten er waren weet ik overigens pas sinds ik daar op stuitte bij de voorbereiding van mijn boek *Het Heilig Baldakijn* een aantal jaren geleden. Voordien karakteriseerde ik de padvinderij altijd schertsend als een kruising tussen de HJ en de Christelijke Jongemannen Vereniging. Mijn vader heeft zijn naoorlogse afwijzende houding nooit toegelicht, in zijn afkeer van zogeheten 'staatskinderen' was hij echter zeer uitgesproken. Veel later is er nog de gedachte bijgekomen dat hij rekening hield met het risico van pedofiele contacten. Hoe het ook zij, ik ben nooit padvinder geweest.

Tijdens die Jamboree had mijn vader een Engelsman ontmoet waarmee hij bevriend raakte. Hij reisde tot het uitbreken van de oorlog een aantal keren naar Harrogate, nabij Leeds in Noord Engeland, en was ook aanwezig bij het huwelijk van deze Frank C. met Sofia. Hoewel ze elkaar daarna nooit meer hebben ontmoet, bleef het contact bestaan. Zodoende logeerden Franks kinderen Ian en Pat in de jaren '50 een

maandje bij ons in De Steeg en toen Ian later in Duitsland was geleverd als dienstplichtig soldaat kwam hij in het weekend nog wel eens langs. Logeren doe je bij elkaar dus vatte ik het plan op om die oude contacten eens te activeren. Al met al heb ik zodoende in de zomer van '68 een kleine twee maanden in Engeland kunnen doorbrengen, wat achteraf met name erg goed is geweest voor mijn spreekvaardigheid. Op het Gymnasium leerde je vertalen uit het Engels, enige oefening in spreken was er niet bij, dat kon je zelf toch wel leren? Zelfde verhaal met Frans, Le Monde kon ik zonder problemen lezen, maar een gesprek voeren was vrijwel niet te doen.

In 1968 bestond er een geregelde verbinding van Rotterdam naar Hull. Inscheping in de namiddag en aankomst de volgende ochtend. De passagierscapaciteit was zeer beperkt, een paar auto's die meelingen werden aan boord getakeld. De nadruk lag op vrachtvervoer. Een uurtje voor aankomst werd het ontbijt geserveerd, keuze uit porridge en gebakken eieren met spek, verder toast en marmelade. Zo zwaar ontbijten was ik niet gewend en ik begon me direct af te vragen wat die Engelsen de rest van de dag wel niet naar binnen zouden werken. Op de kade stond een welkomstcomité bestaande uit Frank en Sofia, beiden een jaar of zestig. Vandaar ging de reis naar Harrogate, een klein stadje dat ooit veel bezoekers had getrokken vanwege haar geneeskrachtige bronnen. Mijn logeeradres was in een kleine villawijk en wat me vooral is bijgebleven is dat vrijstaande huizen die betrekkelijk luxe waren opgezet er zo lelijk uit konden zien. Toen ik daar met de burens over sprak, werd dit bevestigd: 'poor architecture'. Gelukkig woonden zij zelf in een huis dat later was gebouwd en een veel eigentijdsere ontwerp had.

Frank en Sofia woonden overdag in de keuken. Er was een grote zittingkamer, de drawing room, maar die werd uitsluitend gebruikt om gasten te ontvangen. Dat gebeurde kennelijk zelden, de meubels waren afgedekt met doorzichtige plastic hoezen en er stonden een paar fietsen gestald. Ik heb de kamer nooit in gebruik gezien. Ik was opgehaald in een Rover P5 uit 1964, een luxe Saloon die volgens Frank de reputatie had van 'the poor man's Rolls Royce'. Maar net als die nette kamer werd de auto zelden gebruikt. Voor alle dag was er een Austin 1100, in Nederland bekend als Austin Glider. Zelf heb ik later een aantal jaren in de Morris variant van dit model gereden, evenals Endeavour Morse toen hij na zijn degradatie weer in uniform dienst deed in de zomer van 1969 zoals te zien in serie 6. Feest der herkenning.

Frank reed elke dag naar Leeds waar hij een soort kruiden apotheek had. Officieel was hij een 'medical herbalist' maar ik heb niet meegekregen of hij ook daadwerkelijk patiënten behandelde. Zijn hobby was goochelen en kort na mijn aankomst gingen we op een avond naar Leeds voor een bijeenkomst van de Magicians Society waar een professional met de naam Scotty L. zijn trucs kwam uitleggen. Ik mocht er als gast uit Holland bij wijze van uitzondering bij aanwezig zijn.

Na enige tijd bij dit echtpaar op leeftijd te hebben doorgebracht keek ik uit naar een nieuw adres. Na een jaar examenklas was het prettig om elke dag lang uit te slapen en zo tegen een uur of tien kreeg ik dan mijn dagelijkse bacon and eggs voorgezet. Maar verder was er niet veel te doen. Het geval wilde echter dat zoon Ian betrekkelijk kort daarvoor was getrouwd en zich had gevestigd in Glastonbury, helemaal in Somerset. Zijn ouders hadden zijn nieuwe woonplaats nog niet bezocht en zo gingen we er met z'n drieën naar toe, in de Rover.

De reis ging gedeeltelijk over de M1, de enige autosnelweg die Engeland op dat moment rijk was. Net als Frankrijk liep het land op dit punt enorm achter bij koplopers Duitsland, Italië en Nederland. Aangezien DE autosnelweg uiteraard naar Londen liep, moest een groot deel van de reis over tweebaanswegen worden afgelegd. Maar uiteindelijk werd het kleine stadje Glastonbury in het graafschap Somerset na ongeveer 6 uur bereikt, een tocht van iets minder dan 300 mijl.

We werden hartelijk ontvangen door Ian en zijn vrouw Mary, beiden begin dertig. Zij had een grote hond ingebracht in het huwelijk, Mickey, die graag met zijn kop uit het raam hing als er een autoritje werd gemaakt. Zijn meest opvallende bijdrage aan de inboedel was een oerversie van een tv meubel, een vroege televisie met een scherm ter grootte van een kleine laptop.

Mary vertelde over kleine aanpassingsproblemen die ze had ondervonden bij de verhuizing van Yorkshire naar Somerset. Naar bleek hadden sommige winkeliers de merkwaardige gewoonte om hun prijzen op een nogal heterodoxe wijze te noteren. Zo stond 2/6 niet voor twee shilling en zes pence, maar voor twee pond en zes shilling. Achteraf had ik wel enige twijfels over dit verhaal maar het brengt wel het eigenaardige monetaire systeem in herinnering dat tot 15 februari 1971 in het Verenigd Koninkrijk werd gehanteerd.

De geldeenheid was de Pond Sterling, onderverdeeld in 20 shilling. Elke shilling was verdeeld in 12 pence (penny's). Zo stond 2/6 voor twee en een halve shilling. Net als bij ons de rijksdaalder was er een muntstuk met die waarde, genaamd 'half crown'. Er bestond echter

geen muntstuk ter waarde van een crown of een halve pond. Vijf shilling afrekenen betekende dus twee 'half crown' muntstukken neerleggen. Of gewoon vijf shilling, die munten waren er ook. Verder was er een biljet van 10 shilling in omloop. Officiële grote bedragen werden veelal uitgedrukt in guinea's. Dat was een overblijfsel van vroeger toen de guinea een muntstuk was. Het kwam overeen met 21 shilling. Net als dat voor de gulden wel de aanduiding 'piek' werd gebruikt, hanteerde men de benaming 'bob' voor shilling en 'quid' voor pond. Voor iemand die gewend is aan een tientallig stelsel was dat natuurlijk wel even wennen, maar ik raakte er snel mee vertrouwd. Al is het me in het begin wel een keer overkomen dat ik bij het afrekenen van 2/6 een losse penny naast een half crown legde. De half crown werd mijn favoriete muntstuk en toen ik drie jaar later weer in Engeland was, na de geldhervorming, heb ik deze munt wel een beetje gemist. Zo kan men in Nederland ook heimwee hebben naar de goede oude 'riks'.

In huize Ian&Mary was het afgelopen met het dagelijkse bacon and eggs ontbijt. Ik nam niet deel aan het arbeidsproces dus kon wel toe met gewoon toast. 'You don't eat that' werd generaliserend gesteld, zo van 'dit is een typisch Britse gewoonte'. Nu is elke dag ei eten iets dat gauw gaat vervelen, maar zo nu en dan had geen kwaad gekund, gelet op wat er verder op tafel kwam. Soms kwam ik opzettelijk na het avondeten thuis en at ik een pasteitje in de pub, porkpie, steak and kidney pie, sherperds pie. En daarbij dronk ik de plaatselijke cider, een typische streekdrank. Cider smaakte een beetje wrang en was tamelijk koppig, je moest er voorzichter mee zijn dan met bier. Beiden werden geserveerd in glazen die tot de rand waren gevuld, geen schuimlaag. En zo gaat het nog steeds: 'half a pint of bitter' is een normaal glas bier. Een nieuwigheid was Long Life lager, schuimend bier dat in blikjes werd verkocht en in de meer sophisticated pubs werd getapt, zo niet in het eenvoudige etablissement aan de High Street waar ik al enige buitenlander al spoedig herkend werd.

Glastonbury was een klein stadje, feitelijk een dorp, met een grote historie. Zoals op zoveel plekken in Engeland was er een ruïne van de Abbey, een klooster dat op last van Henry IV was vernield ten tijde van de onteigening van de bezittingen van de Katholieke Kerk. Een eigen Kerk beginnen had zo ook materiële voordelen, bood niet alleen de mogelijkheid om een huwelijk te beëindigen. Volgens een 14^e eeuwse legende ving Jozef van Arimathea het bloed van Jezus op in een beker, de Heilige Graal, en vluchtte hij hiermee naar Glastonbury. En daarmee bracht hij het christendom naar Engeland. Het klooster stond, zo

wil de overlevering, op de plek waar Jozef een kerk had gesticht. De kerkelijke legende was vermoedelijk een poging mee te liften op de al twee eeuwen langer bestaande versie waarin de Graal een belangrijke rol speelt in Koning Arthur en zijn Tafelronde. Ook die werd in Glastonbury gesitueerd. Zodoende werd het dorp een centrum voor heidense, pseudo-christelijke en christelijke verering, een waar pelgrimsoord. In 1968 heb ik hier overigens weinig van meegekregen. Ik werd op dit punt uitsluitend verlicht door de teksten in het kleine stadsmuseum, niemand beriep zich erop. Tegenwoordig is Glastonbury wereldberoemd door het jaarlijkse culturele festival maar toen was het een plaatsje dat had kunnen figureren in *Midsummer Murders*.

Door mijn gastheer werd ik voorgesteld aan de Mayor, Mrs. B, en haar man, the local G.P. Ze hadden een Franse logé over de vloer en Dr. B was zo vriendelijk ons beiden op een zondagmiddag mee te nemen op een ritje door de omgeving. We bezochten een 'stately home' waar we werden rondgeleid door een dame die ons alles wist te vertellen over de familie die het huis voor het publiek had opengesteld. Op een tafel zag ik een foto van een jongeman die me heel erg aan de koningen George VI en Edward VIII deed denken. Het bleek hun jongere broer, de Duke of Kent te zijn, in 1942 verongelukt op een militaire missie. 'I'm sure she is a member of the family' herhaalde Dr. B. een aantal malen toen we weer in zijn auto zaten. Misschien was dat een verklaring voor de terughoudende wijze waarop onze gids had gereageerd op mijn vraag wie er op die foto stond. Vermoedelijk was er een speciale binding met deze vergeten oom van de koningin die foreigners geen bliksem aanging. Voor mij was dit alles volstrekt nieuw, een nog bewoond groot landhuis bezoeken, maar ook voor hem leek het een beetje een nieuwigheid. Niet die grote huizen per se die sindsdien in elke huiskamer in dramaserie op tv ten tonele worden gevoerd, maar het feit dat men publiek moest toelaten om het hoofd boven water te houden.

Via de Mayor kreeg ik de gelegenheid deel te nemen aan een dagexcursie die werd georganiseerd voor een internationale groep leeftijdgenoten waarvan de ouders lid waren van de Rotary Club. De bestemming was Long Leat Safari Park, een unicum voor die tijd. De Markies van Bath had een andere manier bedacht om aan geld te komen, niet door zijn huis open te stellen maar door op een groot terrein verderop een wildpark in te richten.

Iemand die kijkt naar die enorme landhuizen en paleizen wordt onwillekeurig bevestigd in het beeld van een tweedeling in de Engelse

maatschappij, de immense kloof tussen ontzettend rijk en modaal plus gewoon arm. Long Leat is een enorme residentie, maar Castle Howard, bekend van de tv serie *Brideshead revisited*, slaat helemaal alles. Waar komt al die rijkdom vandaan, kan men zich afvragen. Ik denk dat het antwoord tweeledig is.

Nadat Henry VIII de Anglicaanse Kerk had gesticht hoefde hij niet langer te vrezen voor een banvloek van de Paus. In 1542 werd dan ook besloten de eigendommen van de Rooms Katholieke Kerk te confisqueren en de kloosters te slopen. De landerijen werden vervolgens ter beschikking gesteld van loyale edelen. Het was geen nieuwe rijkdom, gewoon een transfer van de kerk naar de adel. Hoe de kerk zo rijk was geworden laat zich raden. Daarmee kan een redelijk deel van stately homes and palaces worden verklaard. De nieuwe rijken moeten gezocht worden onder kooplieden en fabrikanten die zowel in de koloniale handel als in de opkomende industrie een fortuin hadden gemaakt. Ook die liepen graag met hun status te koop door grote landhuizen te bouwen. Gevolg is dat met name Engeland ervan is vergeven. Door de sociale kloof tussen de bovenlaag enerzijds en de middle and working class anderzijds met alle mogelijke middelen in stand te houden, leeft die tweedeling tot op de dag van vandaag voort. De upperclass 'owns the country' zo vinden ze zelf, al lijkt het land daar inmiddels politiek aan kapot te gaan.

Niet ver van Glastonbury bevinden zich een paar toeristische attracties: Cheddar Gorge, de Wookey Hole Caves en de kathedraal van Wells. Cheddar is ook de naam van de kaas uit die regio, een bonkig harde substantie die in niets lijkt op wat in Frankrijk en Nederland voor kaas doorgaat. En ook niet op de dunne 'plastic' plakjes die als Cheddar worden verkocht en in een cheeseburger worden gebruikt. Opnieuw wist het Engelse eten bij mij geen punten te scoren. Maar goed, Wells. Een klein stadje, nauwelijks groter dan Glastonbury, maar met een enorme gotische kathedraal waarvan de bouw al in de 12^e eeuw is begonnen. Het is een van de mooiste kerken van Engeland wordt wel beweerd. Zoveel heb ik er daar niet gezien maar Wells Cathedral mag er zijn. Ook dat was een eyeopener. Al was ik op dat moment nog nooit in Frankrijk geweest, de gedachte dat grote kathedralen vooral daar te vinden waren, met name de gotische, had ooit in mijn hoofd postgevat. Dat de twee standen kerk en adel van Engeland en Frankrijk in de middeleeuwen feitelijk een culturele eenheid vormden had ik nooit beseft maar in elk geval werd er in Engeland net zo enthousiast aan sacrale megalomanie gedaan als in Frankrijk. En de adel hield zich in beide landen bezig met toernooien en andere ridder-

lijke zaken en verder voerde men honderd jaar oorlog met elkaar. Natuurlijk ging die verbinding terug naar 1066 toen Edward the Conquerer vanuit Normandië Engeland wist te veroveren. In de namen van de Engelse adel zitten nog steeds opvallend veel Franse klanken.

Kort na mijn aankomst in Glastonbury begon Wimbledon. In Nederland beperkte men zich in die tijd tot het uitzenden van de finales maar hier begon het gewoon op de eerste speeldag. Van twee uur 's middags tot negen uur 's avonds keek ik tennis, op de tweede tv in huis die gelukkig wel een redelijk normaal formaat had. Het was een gedenkwaardig jaar, het begin van de Open Era. Voor het eerst konden professionals meedoen aan de Grand Slam toernooien en kort daarvoor had Roland Garros de primeur gehad. Dat toernooi kreeg relatief weinig aandacht doordat het plaatsvond tegen de achtergrond van de Mei Revolutie die met name Parijs in een toestand van tijdelijke anarchie had gestort. Ken Rosewall versloeg daar in de finale zijn eeuwige rivaal Rod Laver. Beide heren waren op Wimbledon als eerste en tweede geplaatst en in het deelnemersschema doken plotseling weer namen op die herinnerden aan vroeger tijden: Lew Hoad, Pancho Gonzales, Alex Olmedo. Niet geheel onverwacht won Laver, hij versloeg Tony Roche in de finale, waarmee hij zijn winning streak in stand hield. Laver had immers ook in 1962 gewonnen en daarna vijf jaar niet mee kunnen doen. Tom Okker reikte tot de kwart finale waarin hij verloor van Artur Ashe. Die had een ronde eerder de regerend kampioen uit de laatste amateur editie John Newcombe uitgeschakeld en zou in de halve finale van Laver verliezen. De namen geven een aardig beeld van de aanstaande omslag van oude naar nieuwe coryfeeën. Bij de vrouwen veranderde er weinig, gewoon de bekende gezichten alleen was er nu tenminste ook voor hen geld te verdienen. De prijsuitreiking aan de finalisten was een koninklijke aangelegenheid. Princess Marina van Kent nam dat als beschermvrouwe van The Championships voor haar rekening. Zij was de weduwe van die jongere broer van George VI over wiens portret ik eerder sprak.

Nadat Wimbledon was afgelopen verlegde de belangstelling van de BBC zich naar een cricket Test Match en de British Open, het golftoernooi. Ik werd er niet door geboeid. Twee weken tennis was ook wel weer genoeg sport geweest voorlopig.

In politiek opzicht was er echter genoeg gaande om de aandacht vast te houden. In praatprogramma's op tv werd veel aandacht besteed aan de mogelijke toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de Europese Gemeenschap. Voor- en tegenstanders vlogen elkaar in de haren op

dezelfde wijze als een halve eeuw later de twee Brexit kampen. Men maakte zich zorgen over mogelijke prijsstijgingen en veelal werd daarbij de prijs van een pakje boter als voorbeeld genoemd. Iets anders wist men niet te bedenken. Een gelukkig huwelijk van de UK met de EU is het nooit geworden.

Verder maakte ik kennis met een voor mij geheel onbekend fenomeen: een spoorwegstaking. British Rail ging enige tijd bijna geheel plat en van treinverkeer was nauwelijks sprake. Zover ging men in Nederland niet in die tijd, de enige keer dat er gestaakt werd was tijdens de Duitse bezetting. Wat ik vooral verrassend vond was de laconieke manier waarop er mee werd omgegaan, het publiek was kennelijk gewend aan stakingen, veel meer in elk geval dan in Nederland. Toen Mary dringend naar haar zus in Birmingham moest en er een trein bleek te rijden liet ze zich opgelucht ontvallen 'god bless British rail'. Ik had zoiets van 'zijn ze nu helemaal belatafeld om het treinverkeer plat te leggen' maar daarmee werd slechts mijn status als foreigner bevestigd.

Een regelmatig terugkerende gast in talkshows was Enoch Powell, MP voor een district in Wolverhampton. Powell had in april van dat jaar een toespraak gehouden die het etiket 'rivers of blood speech' opgeplakt had gekregen. Deze aanduiding vond zijn oorsprong in een citaat uit Aeneas van Vergilius dat Powell in zijn speech had verwerkt: 'As I look ahead, I am filled with foreboding; like the Roman, I seem to see the River Tiber foaming with much blood'. Powell waarschuwde voor de gevolgen van grootschalige immigratie uit de voormalige Britse koloniën en nam daarbij de rassenproblemen in de USA als voorbeeld: 'That tragic and intractable phenomenon which we watch with horror on the other side of the Atlantic but which there is interwoven with the history and existence of the States itself, is coming upon us here by our own volition and our own neglect. Indeed, it has all but come. In numerical terms, it will be of American proportions long before the end of the century. Only resolute and urgent action will avert it even now. Whether there will be the public will to demand and obtain that action, I do not know. All I know is that to see, and not to speak, would be the great betrayal'.

Een halve eeuw later klinken dezelfde geluiden, nu met betrekking tot asielzoekers die het 'Fort Europa' proberen binnen te dringen. Eigen volk eerst, dat is het leidmotief. Waar Powell en zijn medestanders aan voorbij gingen was (en is) in mijn beleving de sterke overeenkomst tussen de problematiek in de USA en het UK in historisch opzicht. De

zwarte bevolking in de USA vond zijn oorsprong in het kolonialisme, het waren de afstammelingen van geïmporteerde slaven. In het UK werd men geconfronteerd met een vergelijkbare koloniale erfenis. Om na de dekolonisatie zoveel als mogelijk de heersende verhoudingen in stand te houden en zodoende zo min mogelijk economisch verlies te lijden, was de British Commonwealth in het leven geroepen en onderdeel daarvan was het verlenen van bepaalde rechten aan de bevolking van die voormalige wingewesten geweest. Als men een clean break had gemaakt met landen als India en Pakistan, zouden er nooit zoveel mensen uit die landen naar het UK hebben kunnen emigreren. Het niet doorknippen van de navelstreng kwam nu als een boemerang naar de kolonisator terug. Het was de rekening voor eeuwen koloniale politiek die werd gepresenteerd.

Mary's zus moest wegens het overlijden van haar schoonvader plotseling naar Guernsey en Mary zou een tijdje op de kinderen passen. Ian moest voor zaken ook die kant op en ik reed met hem mee zodat ik een paar dagen in Birmingham zou kunnen logeren. Voornaamste attractie daar was de nabijheid van Stratford upon Avon. Met de bus was het niet ver en de plaats bleek geheel op Shakespeare toeristen ingesteld met allerlei wandelroutes langs places of interest. Behalve het geboortehuis van de beroemde toneelschrijver was er ook Anne Hathaway's Cottage (waar zijn vrouw was opgegroeid) en Mary Ardens Cottage (waar zijn moeder had gewoond voor haar huwelijk). Aanvankelijk stond Shakespeare in de schaduw van Christopher Marlowe maar na diens untimely death (29) kreeg William vrij baan richting eeuwige roem. Van Marlowe zijn onder meer de toneelstukken *Edward II* en *Dr. Faustus*. Het libretto van de opera *Lessons in love and violence* uit 2018 leunt sterk op Marlowes *Edward II*. Al die namen zijn met een knipoog verwerkt in de komische serie *Shakespeare and Hathaway* waarin de twee detectives Frank Hathaway en Luella Shakespeare voortdurend in het vaarwater geraken van inspecteur Marlowe van het politiedistrict Arden.

Eenmaal terug in Glastonbury besloot ik om op eigen houtje maar eens wat meer van het land te gaan zien. Liften was toen nog een normale manier van reizen dus ging ik met andermans vervoer eerst een dagje naar Bath. Ik had daar een genoeglijke 'day of tourism' met bezoeken aan de Roman Baths en het beroemde gebouwencomplex Royal Crescent. Vermoedelijk mede doordat ik er bijliep als een Engelse student, lange regenjas, corduroy broek, rode sokken, werd ik vrij snel opgepikt, dat hitchhiken zou geen problemen hoeven op te leveren als

ik mijn actieradius wilde uitbreiden. Ian won telefonisch informatie in over de aanwezigheid van een jeugdherberg in Londen. Er bleek er een te zijn nabij St. Pauls Cathedral. Ik kreeg een lijstje mee met te bezoeken bezienswaardigheden in de hoofdstad en posteerde me langs de weg naar Bath. Binnen twee minuten stopte er al iemand die me tot Bath bracht. Het bleek een joviale man van Ierse komaf, iets dat hij me als foreigner wel wilde toevertrouwen. 'We are not very popular around here'. Over de zogeheten Ierse Kwestie was me op dat moment niet meer bekend dan een anekdote uit een boek van P.G. Wodehouse. Een paar jaar later was dat wel anders natuurlijk. In Bath kreeg ik snel een lift van iemand in een bestelbusje die op weg naar Londen wat kleine omwegen moest maken om potten honing af te geven op een aantal bezorgadressen. Een rechtstreekse lift is altijd beter dan een gebroken traject dus ik liet me meenemen naar de rand van Londen waar ik een metro nam naar St. Pauls.

Na een verblijf van vier dagen in de metropool, waarover hieronder meer, nam ik een trein die me zo ver mogelijk tot buiten de stad bracht. Het eindpunt was Uxbridge en daar kreeg ik vrijwel direct een lift naar Oxford. De bestuurder gaf aan dat hij nooit iemand zou meenemen die niet vergelijkbaar was gekleed met hemzelf waarmee het nut van de regenjas werd bevestigd. In Oxford ging ik op zoek naar de jeugdherberg die helaas vrij ver buiten het centrum lag. Kwestie van heen en terug met een bus. Ik sliep er twee nachten en had zodoende anderhalve dag de tijd om de beroemde universiteitsstad te verkennen. Sinds *Inspector Morse* is het straatbeeld algemeen bekend en ogen die statige Colleges zeer vertrouwd, maar toen keek ik er wel van op. Op dag 2 liep een treurig kijkende Franse jongen die ik in de jeugdherberg tegen kwam met me mee en bij elk voorstel dat ik deed om ergens naar toe te gaan, linksaf, rechtsaf, rechtdoor, een pub in, gaf hij dezelfde reactie: 'as you wish'. Veel verder dan de vertaling van 'comme vous voulez' reikte zijn Engels niet maar hij wilde graag wat gezelschap. Zo kwamen we in een pub waar op onregelmatige momenten een krassende stem te horen was die steeds hetzelfde zei: 'have a cigar'. Het bleek een kauw te zijn die vermoedelijk door het nadoen van studenten een beetje had leren praten.

Na Oxford ging ik op weg richting Salisbury met de bedoeling onderweg Stonehenge aan te doen. Dat lukte betrekkelijk gemakkelijk, even na het middaguur was ik al ter plekke. Hoewel Stonehenge in die tijd nog niet zo populair was als een halve eeuw nadien, liepen er toch behoorlijk wat mensen rond, het was een weekend in de zomervakan-

tie. Theorieën over het bouwsel lopen mijlenver uiteen maar in beginsel zijn alle deskundigen het wel eens over een tweetal basisfeiten: de megalieten zijn in de steentijd opgericht, zo'n vier millenia geleden, en het is een monument dat een functie heeft in zonnewederituelen. In een kennelijke poging iets van dat rituele karakter te visualiseren liep iemand in een rondje om het bouwsel heen met een witte lap uitgestrekt in beide handen als een vlag. Het had geregend dus misschien probeerde hij gewoon een zakdoek te drogen maar het was duidelijk de bedoeling de aandacht te trekken. Andere bezoekers liepen rond door het natte gras en probeerden op een steen te klimmen. Monumenten in de buitenlucht stonden toen nog niet zo strikt onder toezicht.

Na een tijdje op deze bijzondere plek te hebben doorgebracht stond ik rond een uur of drie in de middag alweer te liften. Toen er een auto stopte die op weg was naar Taunton en zodoende door Glastonbury zou komen, liet ik Salisbury maar zitten en arriveerde ik in de avond weer op mijn logeeradres. Tot op de dag van vandaag heb ik daar een beetje spijt van, had Salisbury Cathedral ook graag gezien, maar de eerlijkheid gebiedt om te vermelden dat het alweer behoorlijk regende daar bij Stonehenge en ik allang blij was toen er een auto stopte. Een week daarna reisde ik per trein via Londen naar Harwich en nam ik de nachtboot naar Hoek van Holland. Mijn eerste buitenlandse reis zat er op.

Londen 1968, '70, '71, '72

Mijn eerste bezoek aan de Britse metropool vond plaats in 1968 toen ik liftend door het zuiden van Engeland trok. De jeugdherberg nabij St. Pauls was vol maar omdat men geen jongelui op straat wilde laten staan werden er wat veldbedden in de kelder bijgeplaatst. De volgende dag kwam er ruimte vrij en kon ik verhuizen naar een slaapzaal. Het secretariaat van het hostel had een abonnement op de Proms, een staanplaats in het midden van de Royal Albert Hall. De tickets voor de First en de Last Night hield men voor zichzelf maar de rest was te koop. Zodoende kwam in het bezit van een kaartje voor een minder populaire avond, een programma met uitsluitend zeer moderne instrumentale muziek. Het was een aardige ervaring maar muzikaal is er verder niets van blijven hangen.

Tegenover het hostel, in de schaduw van de kathedraal, was een klein eettentje. Het zou model hebben kunnen staan voor een cartoon van Don Martin, denk aan 'Greasy spoon restaurant'. Maar goed, voor twee

shilling serveerde men een gebakken ei met spek, toast en een kop thee met veel melk. Een mooie manier om de dag te beginnen immers 'when in England do as the English do'. Lopend en zo nu en dan met de Underground begon ik vervolgens het lijstje af te werken dat Ian voor me had opgesteld. Uiteraard de bekendste toeristische plekken, Marble Arch met vlakbij Speakers Corner in Hyde Park. Ook daar aandacht voor Immigration. Een zwarte man stond luid te oreren over het beleid inzake immigranten uit de voormalige wingewesten en gaf daarbij de gang van zaken in Nederland als lichtend voorbeeld. Alle Indonesische Nederlanders waren daar probleemloos opgevangen en verspreid over het land gehuisvest en geassimileerd.

Ik kon dat ten dele bevestigen uit eigen ervaring. Toen ik in de eerste klas van de lagere school zat kreeg het dorp De Steeg met zijn leegstaande pensions plotseling de functie van opvangcentrum voor personen die van Soekarno de Indonesische republiek moesten verlaten. Zodoende pilde het schooltje plotseling flink uit. In plaats van klas 1 en 2 in hetzelfde lokaal met dezelfde onderwijzeres, werden er nu plotseling twee aparte klassen gevormd. Voor de hogere klassen hetzelfde verhaal. En binnen een jaar waren al die nieuwkomers vertrokken, inderdaad verspreid gehuisvest. Wat ik toen niet wist, en de man op die zeepkist in Londen evenmin, was dat het met de Molukse gemeenschap een stuk minder soepel was verlopen wat tot slepende problemen leidde die twintig jaar later tot gewelddadige uitbarsting zouden komen. Weliswaar geen 'rivers of blood' maar wel degelijk met bloedvergieten.

Londen stond in de 'Sixties' een tijdje in de belangstelling als de plek 'waar het gebeurde'. Natuurlijk begonnen de sixties in cultureel maatschappelijk opzicht pas rond 1963/4. Gemakshalve kunnen we het gelijkstellen met de opkomst van de Beatles en de Rolling Stones. En natuurlijk met de brede introductie van de anticonceptiepil.

Swinging Londen had als uithangbord Carnaby Street, een klein straatje achter de chique Regent Street. Kleine boetiekjes, platenzaken, toeristische parafernalía, in felle kleuren geverfde gevels, het was er allemaal. En de hele dag klonk er muziek. Het meest bizarre dat ik daar aantrof was een spuitbus die gevuld zou zijn met 'London Air'. Zodat je ook thuis van de plaatselijk lucht kon genieten. Daarnaast was de rommelmarkt bij Portobello Road erg in trek, feitelijk net zoals het Waterlooplein. Verder was er echter van dit 'nieuwe Londen' weinig te merken, afgezien natuurlijk van de vele meisjes in minirok.

Londen was gewoon een erg saaie stad, zonder enig straatleven van betekenis. Als de winkels dicht gingen was het centrum uitgestorven.

Caféterrassen bestonden niet, buiten drinken was sowieso verboden, tenzij het terras afgeschermd was van de buitenwereld en op het terrein van een officieel restaurant lag. De pubs gingen om 11 uur open en sloten om 14 uur. Om 17 uur gingen ze opnieuw open tot 23 uur. Als je 's middags iets wilde drinken, uiteraard zonder alcohol, dan moest je naar de lunchroom van een warenhuis of een vergelijkbare deprimerende plek zoals een Wimpy, een keten van eenvoudige eet-tentjes waar ik aan het einde van elke dag een eenvoudige hamburger ging eten. Natuurlijk moeten we de situatie in Nederland niet idealiseren maar met name in de steden was het midden jaren zestig toch echt al wel een stuk gezelliger daar.

Behalve obligate landmarks als The Tower, Buckingham Palace, Parliament, Big Ben en Westminster Abbey stond ook Westminster Cathedral op mijn lijstje, een katholieke kerk, de zetel van het aartsbisdom Westminster. Dat verklaart ook de aanwezigheid van twee kathedralen in de stad, St. Pauls behoort tot de Anglicaanse Kerk. Het gebouw bleek niet heel gemakkelijk te vinden maar het zoeken loonde. De kathedraal heeft een bijzonder uiterlijk, rood wit gestreept, een soort zebromotief zoals ik dat later in andere kleuren ook in Italië zou tegenkomen, met name in Orvieto. De hoge toren zag ik toevallig terug in een film, *Foreign Correspondent*, waarin iemand de hoofdpersoon over de balustrade van het uitkijkgat probeert te duwen. Hij neemt een aanloop en net op dat moment stapt het beoogde slachtoffer opzij. De film toont vanaf de grond iemand die van heel hoog op straat te pletter valt. In deze film van Hitchcock uit 1940 wordt gewaarschuwd voor de dreigende escalatie van het Europese conflict als Amerika zich afzijdig blijft houden. Naar verluidt was het een van Goebbels' favoriete propagandafilm, hij wist goed werk te waarderen.

Na het behalen van mijn propedeuse scheikunde bracht ik de zomervakantie van 1969 door als werknemer bij een benzinstation. Ik was zagezegd een pompbediende. Mensen tankten vaak voor een tientje, daarvoor kon ik hen 17,2 liter Normaal of 16,3 liter Super verkopen. Na de oliecrisis van 1973/4 zouden die prijzen flink stijgen maar toen was benzine nog goedkoop. Met het aldus verdiende geld kocht ik een oude tomaatkleurige Eend, bouwjaar 1961. Die bleek in zo slechte staat dat ik hem in mei 1970 alweer van de hand moest doen en wist te vervangen door een Opel Kadett uit 1964. Die zullen we in het verhaal later nog wel tegenkomen. Een verblijf in het buitenland zat er die zomer dus niet in, maar ik had wel een eigen vervoermiddel en dat is tot op heden altijd zo gebleven.

In juni 1970 besloot ik een kleine advertentie in The Times te zetten, dure grap. Ik bood mijzelf daarin aan als au pair 'to improve my English'. Er kwamen wat dubieuze reacties op, niet geheel onverwacht natuurlijk, maar eentje bleek goud waard. Een oudere Amerikaanse heer, woonachtig in Londen en werkzaam als directeur van een klein Europees bijkantoor van NASA, stuurde me een briefje waarin ik werd uitgenodigd mij te melden in de bar van Hotel de l'Europe in Amsterdam, op een zaterdag kort daarna. Ik trof daar deze Robert J. die een kopie bleek te zijn van Ray Milland in *Love Story* waarin hij de vader van Ryan O'Neil speelde. Zijn housekeeper had ontslag genomen en hij was op zoek naar tijdelijke vervanging. Het ging om het schoonhouden van een appartement in Mayfair, een premiumlocatie in Londen. Ik maakte melding van seksuele toespelingen in andere ontvangen reacties om impliciet duidelijk te maken dat ik uit was op een strikt zakelijke overeenkomst. Het ontlokte een glimlach aan Mr. J. en hij liet me weten dat ik nog wel van hem zou horen als hij weer thuis was na zijn weekendtripje naar Amsterdam. Een paar dagen later ontving ik een telegram met de mededeling dat ik welkom was en maar aan moest geven wanneer ik kon komen.

Ik meldde me half juli op het aangegeven adres, Dunraven Street. Het bleek een klein tussenstraatje te zijn parallel aan Park Lane, een top locatie dus. Vanuit het appartement op de derde verdieping keek je uit op de hoofdingang van Avenfield House, ook toen al voornamelijk bewoond door buitenlandse miljonairs. Het was er altijd een komen en gaan van Rolls Royces en Daimlers. De enkele keer dat ik met een taxi naar huis kwam bleek de chauffeur Dunraven Street niet te kennen. Maar het noemen van Avenfield House veranderde de zaak in een oogwenk. Dat beloofde vast een mooie fooi.

Aan de achterzijde gaf de keuken zicht op een groot omsloten terrein, bijna een park. Wat van buiten een groot gesloten woonblok leek, was in feite randbebouwing rond een enorme binnenplaats met veel groen. Al met al heb ik daar een maand mogen wonen met als tegenprestatie voor kost en inwoning dagelijks een uur of twee huishoudelijk werk.

Mijn gastheer was een Amerikaan van Poolse origine, jaargang 1916 en geboren in Lissabon. Hij had zijn gehele werkzame leven voor luchtvaartmaatschappijen gewerkt op verschillende locaties in Europa. In Brussel was hij voorzitter van de Amerikaanse Kamer van Koophandel geweest (of een vergelijkbare organisatie) en had in die hoedanigheid veel bekende mensen leren kennen.

Zijn stelregel zich nooit uit te laten over personen die hij niet had ontmoet bleek hem zodoende in gesprekken weinig beperkingen op te

leggen. Ook Prins Bernard ging een keer over tafel en die twee extra dochters die later opdoken kwamen voor mij niet als een verrassing. Tijdens de oorlog had Mr. J. een tijdje in zijn geboorteplaats Lissabon gewerkt. Hij had behalve de Amerikaanse ook de Portugese nationaliteit en zodoende kon hij daar zonder visaproblemen worden gestationeerd. Mooi verhaal uit die tijd betrof een spel poker in een casino tussen een paar Amerikanen en Japanners, vijanden aan dezelfde speeltafel op neutraal terrein waarbij de spanning te snijden was. Zelf beperkten we het kaarten tot zo nu en dan een spelletje eenentwintig. Mijn gastheer was in alle opzichten een man van de wereld en ik heb veel van hem opgestoken. Alleen al daarom is dat verblijf in Londen nog steeds een waardevolle herinnering.

Verder nam ik een paar eetgewoontes over die ik nooit meer helemaal ben kwijtgeraakt. Het avondeten bestond vooral uit gegrilde entrecote met doperwtten, meer in het algemeen vlees en groente. Zo maakte ik voor het eerst kennis met broccoli, in Nederland toen nog onbekend. Aardappels waren anathema: 'what do you need potatoes for when you can eat regular vegetables?' Nog steeds als ik eens alleen eet breng ik die zienswijze in praktijk, hooguit bij wijze van uitzondering een baked potatoe in een steakhouse.

Als je ergens langere tijd thuis bent, is er niet de dringende noodzaak meer om steeds naar buiten te gaan als toerist. Het was erg warm in die periode en ik bleef soms gewoon binnen om naar een Test Match te kijken. Ik raakte er meer en meer door geboeid, het was ook wel een bijzondere reeks dat jaar. Doordat Zuid Afrika werd geboycot kwam de geplande tour van Engeland naar dat land te vervallen. In plaats daarvan werd een officieuze testserie georganiseerd waarin het Engelse team onder aanvoering van Ray Illingworth uitkwam tegen een internationale selectie met Gary Sobers als captain. Het was een verzameling van the best and the brightest en de reeks eindigde in 4-1 voor de gasten ondanks zeer felle tegenstand van Engelse kant. Ik ben een middagje wezen kijken in The Oval, het tweede grote cricketstadion van de stad naast Lords, maar in een wat minder prettige buurt gelegen. Als leek is het allemaal wat moeilijk te volgen vanaf de tribune maar gelukkig zat er vlakbij iemand met een radio waarop verslag werd gedaan. Zo kon ik profiteren van het lopende commentaar, een soort ondertiteling. Prachtig weer en spectaculair spel, ik was helemaal verkocht en meldde me na terugkomst thuis aan bij Ajax Leiden om het zelf eens te proberen. Twee seizoenen gespeeld maar niet vergekomen, weinig aanleg.

Terugkijkend kan ik me moeilijk voorstellen dat ik nooit de moeite heb genomen om het British Museum eens te bezoeken. Wel de National Gallery en de Tate Gallery, maar geen oudheidkundige artefacten. Anderzijds, als inwoner ging je ook niet zo gauw naar het Museum voor Oudheden in Leiden. Mijn culturele beleving lag die maand vooral bij theaterbezoek. Als aanvulling op kost en inwoning ontving ik elke week een theaterkaartje en zo kon ik kosteloos tamelijke begroterlijke bezoeken brengen aan de musical *Hair* in het Shaftesbury Theatre en *Carmen* in Sadler Wells Theatre. *Hair* was al geruime tijd de grote theaterhit van de stad en altijd uitverkocht, het was een echte buitenkans die vooral te maken had met de wijze waarop de kaarten werden aangekocht, via een theaterbureau dat een flinke opslag rekende. Veel later kwam ik de aanduiding 'Waverly' daadwerkelijk tegen in New York, bekend van 'I met a boy named Franks Mills'. Waverly Place vormt de noordelijke begrenzing van Washington Square Park in Greenwich Village en er is ook een eetcafé met de naam Waverly Diner. 'Let the sunshine in' en 'the age of aquarius' zijn liedjes die ik nooit meer kwijt ben geraakt, *Hair* forever.

Die *Carmen* werd gezongen in het Engels. 'L'amour est un oiseau rebelle' werd 'I was born for gypsy life'. De naam van de degene die de titelrol vertolkte is me ontschoten maar wel is me bijgebleven dat het een prachtige vrouw was in een witte jurk op blote voeten, die moeiteloos de hele zaal om haar vinger wist te winden, niet alleen het manvolk op het toneel.

Een tweede musical was *Promises Promises* over een kantoorbediende die zijn flat uitleent als liefdesnestje aan zijn superieuren in de hoop hogerop te komen. De Nederlandse versie heette toepasselijk *Promotie Promotie*. Op die musical is de film *The apartment* gebaseerd met Shirley Maclaine en Jack Lemmon. Dat was zo'n succes dat ze vervolgens werden gekoppeld in de verfilming van *Irma la douce*. But that's another story. Heel spannend was de toneelhit *Sleuth* van Anthony Shaffer met Anthony Quayle en Keith Baxter in de hoofdrollen. Het stuk werd in 1972 verfilmd met Michael Caine en Lawrence Olivier. Ook met kennis van het verloop bleek die film uitermate boeiend, zowel vanwege de ingenieuze plot als de briljante acteurs. Op eigen kosten bezocht ik een voorstelling van het American Ballet Theatre dat een tournee door Europa maakte. Het was een voorstelling in ROH Covent Garden waar ik voor tien shilling een plaats had gekocht in de slits, zeg maar het schellinkje. Merkwaardig genoeg zou het tot 2017 duren vooraleer ik daar opnieuw terecht kwam, niet in de slits maar als recensent in de zaal voor *Die Meistersinger von Nürnberg*.

In Regent Street bevond zich een bioscoop met regelmatig een lange rij ervoor. Ervan uitgaande dat diegenen die honderd meter verderop stonden te wachten wellicht in onzekerheid konden verkeren waar men eigenlijk bij had aangesloten, liep er een man in klassiek portiers uniform heen en weer de rij langs onder het uitroepen van een filmtitel. Zo sloot ik een keer achter aan toen hij bij herhaling riep: 'you are queuing here for *Borsalino*'. Het was een Franse filmhit met Engelse ondertitels, met Jean-Paul Belmondo en Alain Delon die twee kleine boefjes in de wijk Le Panier in Marseille speelden. Ze weten zich op te werken tot grote boeven die het criminele circuit rond de vleeshandel over nemen. Mooi detail in de film is Belmondo's trucje om de uitkomst van een toss vooraf te bepalen. In zijn ene zak zit een munt met twee koppen, in de ander eentje met tweemaal munt. Zo heeft hij winnen en verliezen geheel in eigen hand. Zijn motto is dan ook: 'la chance n'existe pas'. Belmondo en Delon waren de twee grootheden van de Franse film in die tijd en het was heel bijzonder ze samen in een film te zien. Zoiets als Brad Pitt samen met Tom Cruise.

In diezelfde bioscoop zag ik de film *MASH* die kort daarvoor de Gouden Palm in Cannes had gewonnen. Samen met *Airport* en *Love Story* vormde deze film de top drie van het jaar, op basis van de omzet in de Verenigde Staten. *MASH* is een beetje in de vergetelheid geraakt doordat kort daarop het thema van een veldhospitaal in Korea werd uitgewerkt tot tv serie maar dat is zoete koek vergeleken met de rauwe anarchistische humor in de oorspronkelijke speelfilm. De film werd uitgebracht op het hoogtepunt van de Vietnam oorlog en Korea stond feitelijk voor Vietnam, zoveel was wel duidelijk. Donald Sutherland speelde als Hawkeye zijn eerste grote filmrol met de inmiddels al wat meer bekende Elliott Gould als zijn partner in crime. Beide chirurgen zijn dienstplichtige militairen en bewonen een tent die ze 'Swamp' hebben genoemd. Daarin stoken ze hun eigen drank die door moet gaan voor gin, of eigenlijk een very dry martini.

We maken eerst kennis met Hawkeye en later voegt Trapper Macintyre zich bij het gezelschap, gespeeld door Gould. Hij zit in de Swamp na zijn aankomst te wachten op medebewoners als Hawkeye binnenkomt en hem vorsend aankijkt: 'I don't know you stranger, but your face looks familiar'. Het is een uitspraak die ik nog steeds zo nu en dan gebruik als ik een bekende tegenkom, altijd leuk die daarop volgende verwarring. Hawkeye biedt vervolgens de nieuwkomer een 'martini' aan: 'you'll find it comfortably dry'. Trapper kijkt naar het glas en vraagt dan: 'No olive?' 'Well, there's a war going on and certain concessions have to be made' antwoordt Hawkeye, waarop Trapper een

fles olijven uit de binnenzak van zijn tuniek tevoorschijn haalt en er eentje in zijn glas laat vallen: 'I think a martini should never be served without an olive'. De kijker is voorbereid, dit wordt een film vol absurdistische situaties.

Behalve bioscoopbezoek was er ook de mogelijkheid op zondag een openlucht concert in Holland Park bij te wonen. Ik heb dat meermalen gedaan en zodoende mijn kennis van het klassieke repertoire aardig kunnen verbreden. In dat kader paste ook een bezoek aan een prom in de Royal Albert Hall. Deze keer had ik de dag, en dus het programma, zelf kunnen bepalen en zo hoorde ik voor het eerst een uitvoering van Berlioz' liederencyclus *Les nuits d'été*. Hoe triest het gesteld was met de horeca in die tijd werd weer eens ingewreven die ik na afloop ergens een biertje wilde drinken. In de monumentale wijk rondom de Albert Hall met twee grote musea en statige huizen was geen reguliere pub te bekennen zodat ik maar een klein restaurant binnenging. Daar bleek dat men uitsluitend een flesje bier mocht serveren als ik er ook kwam eten. Zo rond tien uur 's avonds op een doordeweekse dag waren er geen andere klanten dus de eigenaar streek de hand over het hart en serveerde een pilsje, zowaar geïmporteerd uit Pilsn. Voor de veiligheid werd er wel een bakje chips bijgezet, in geval er politiecontrole kwam. Wat een land, dacht ik, en nog steeds kan ik me over die bekrompen regelgeving verbazen.

Ik kreeg bij toeval de gelegenheid daar over te spreken met een 'publican', de landlord van een pub aan St. Giles High Street genaamd The Angel. Ik was daar binnen gelopen na afloop van mijn bezoek aan *Hair* in het nabijgelegen Shaftesbury Theatre en raakte in gesprek met Gladys, de vrouw van de baas, dus feitelijk de landlady. Zij vond het eigenlijk wel goed zo, die regels. Anders waren mensen de hele dag bezig zich te bedrinken. Nu lag het accent op een paar biertjes tijdens de ochtendopening waarbij de meeste bezoekers tegelijkertijd een publunch naar binnen werkten en het drinken na het werk van vijf tot elf. Zo'n pub-lunch bestond (en bestaat) veelal uit hele kleine diagonaal gesneden witte sandwiches of een opgewarmde pastei zoals Sheperds Pie. Dus als ik 's middags ergens wat wilde drinken moest ik maar naar een tearoom en dat restaurants alleen alcohol mochten schenken bij het eten was om de pubs geen onnodige concurrentie aan te doen. Na mijn eerste bezoek kwam ik regelmatig in The Angel, het werd mijn 'local'. De cliëntèle bestond vooral uit oudere heren en zodra ik met een van hen in gesprek raakte bleken ze altijd deelgenomen te hebben aan operatie Market Garden. Arnhem was bekend, dat stond

voor Holland en voor de oorlog. Je waande je in een aflevering van *Dad's Army*, met name als er eentje met dubbele tong iets opmerkte in de trant van: 'My sister Dolly of course wants me to go there for the memorial, but I haven't been back yet'. Bij mijn vertrek kreeg ik van Gladys als afscheidscadeautje een bierpul mee met daarop het logo van Harp Lager. Ik heb er nog jaren thee uit gedronken.

Van eind juli tot begin september was het Kirov Ballet uit Leningrad te gast in Londen. Het gaf een reeks uitvoeringen in de Royal Festival Hall op de zuidelijke oever van de Thames, beetje uit de buurt maar gemakkelijk te bereiken via het voetpad langs de Hungerford Railway Bridge. In de troupe een jonge nieuwe ster Michail Barysjnikov en natuurlijk de prima ballerina Natalia Makarova. Zij was de vaste partner van Roedolf Noerejev tot hij in 1961 de wijk nam naar het Westen. Ik woonde een van de voorstellingen bij, eind juli, en was het gezelschap al weer vrijwel vergeten toen het op 5 september plotseling heel even wereldnieuws werd. Een paar dagen voor de terugreis naar Rusland was Makarova wat last minute shopping gaan doen en er vervolgens vandoor gegaan. Ze had asiel aangevraagd wat onmiddellijk werd verleend. Na 9 jaar werd Makarova zodoende weer verenigd met Noerejev die tot dan toe een koppel had gevormd met de al wat oudere Margot Fonteyn. Die opmerkelijke gastvrijheid van de kant van de Home Office werd niet gedeeld door de Royal Opera and Ballet Covent Garden die Makarova geheel links liet liggen. Wat hier speelde was zonder twijfel het benutten van een propagandistische buitenkans in de immer voortdurende Koude Oorlog. In Londen zat men nog met de frustratie van de Cambridge Five, de groep dubbelspionnen waarvan Burgess, Maclean en Philby de bekendste waren. Kim Philby was in 1965 uitgeweken naar de Sovjet Unie en in 1968 werd zijn autobiografie *My silent war* in het Westen gepubliceerd wat weinig complimenteuz was voor de Britse geheime dienst. Elke gelegenheid om een prominente overloper uit de SU in te lijven werd dan ook met beide handen aangegrepen, weliswaar geen spion maar tenminste een beroemdheid.

Na bijna drie maanden ondergedompeld te zijn geweest in het Engelse leven was ik een overtuigd anglofiel geworden. Het leven aldaar had wel zo zijn beperkingen maar 'op z'n Engels' was toch wel interessanter dan het leven thuis. Zo nam ik in oktober 1971 opnieuw de boot naar Harwich en vandaar met de trein naar Londen. Ik had via de NBBS een kamer geboekt in een hotel in Bayswater, wel even wennen voor iemand die gewend was de stad te verkennen vanuit een huis-

adres in Mayfair. Ik werkte inmiddels parttime als docent en moest derhalve er een lang weekend van maken, van donderdagavond tot dinsdagochtend vroeg. Door met de nachtboot te reizen kon ik zodoende vier volle dagen in de stad doorbrengen. Ik ging even langs op het kantoor van Mr. J. aan Regent Street om gedag te zeggen. Hij was verhuisd naar een cottage op het platteland, een uurtje rijden buiten de stad. Vervolgens meldde ik me in The Angel waar ik door Gladys, een kinderloze vrouw van middelbare leeftijd, werd ingehaald als de verloren zoon. In elk geval had ik daar een onderkomen gedurende de dag, naar Bayswater ging ik alleen om te slapen.

Terug naar Londen werd vooral ingegeven door de herinnering aan het bijna ongelimiteerde aanbod op cultureel gebied. Ik liep verschillende adressen af om kaartjes te kopen voor voorstellingen die ik tijdens mijn verblijf kon bezoeken. Die avond zag ik de nieuwste toneelhit *Butley*, een gitzwarte komedie van Simon Gray. De titelrol werd vertolkt door Alan Bates die er een onvergetelijke avond van maakte. Zijn personage was een alcohol verslaafde universitair docent gespecialiseerd in T.S. Eliot die in één dag zowel zijn vrouw als zijn beste vriend, vermoedelijk ook zijn lover, kwijt raakt en een volledige ineenstorting beleeft. Het stuk had veel succes en is later ook verfilmd met opnieuw Bates in de hoofdrol. Dat was een goed begin. Op zaterdag zag ik in The Coliseum een voorstelling van *Giselle*, een matinee die 's avonds werd herhaald met een andere cast. Dat was me even ontschoten, die gewoonte om op zaterdag twee voorstellingen te spelen zodat het theater op zondag gesloten kon blijven. Gelukkig was er zondagmiddag een concert in de Royal Festival Hall, anders was het wel een erg saaie dag geworden. Met alle winkels en theaters gesloten, geen caféterrassen, pubs met middagsluiting, kon je in Londen een kanon afschieten zonder iemand te raken.

Ik besloot een deel van de tijd stuk te slaan door wandelend van het excentrisch gelegen Liverpool Street Station, plaats van aankomst van de boottrein, naar Strand te lopen, onderweg langs Holborn Viaduct dat zo prominent figureert in de stadsbeschrijvingen van Iris Murdoch. Daarna heb ik een tijdje op de Embankment de Times zitten lezen in afwachting van mijn concert. Opvallend nieuws was dat John Lindsey die kort daarvoor was overgestapt van de Republikeinen naar de Democraten en bezig was aan een tweede ambtstermijn als burgemeester van New York, zich officieel kandidaat had gesteld voor de presidentsverkiezingen van 1972. Het werd overigens niets met die campagne waarin hij in de strijd voor de nominatie werd voorbijge-

streefd door Humphrey, Muskie en de latere winnaar MacGovern, die vervolgens in een landslide van Nixon zou verliezen.

In een bijlage bij *The Times* las ik een zeer uitvoerig artikel met daarin een reconstructie van het begin van *The troubles*, de golf van geweld in Noord Ierland die feitelijk was ontaard in een burgeroorlog tussen de protestanten en de katholieke minderheid in dat gebied. Het artikel citeerde een uitspraak van MP William Whitelaw tijdens een vlucht terug naar Londen na een werkbezoek aan Ulster: 'what a godawful country'. Bomaanslagen in Engeland waren er nog niet, maar dat zou niet lang meer op zich laten wachten.

Het was ongewoon koud voor de tijd van het jaar en buiten zitten met een krant kwam een tikje armoedig over na mijn verblijf in het appartement van Mr. J. Daarnaast was ik natuurlijk ook niet gewend om buitenshuis te moeten eten en bij die gelegenheid leerde ik de Aberdeen en Angus Steakhouses kennen. Dat type restaurants was in Nederland nog zeer dun gezaaid, voor vleesgerechten ging je gewoon naar een Van der Valk. Aberdeen ging kort daarna failliet maar Angus heb ik sindsdien meerdere keren bezocht.

De maandag ging voorbij met bezoeken aan boekhandel Foyles, Tate Gallery en The Angel waarna ik de trein naar Harwich nam om dinsdagochtend vroeg in Hoek van Holland te arriveren. Gelukkig startte mijn Opel Kadett onmiddellijk (dat was vroeger vaak even afwachten) zodat ik tijdig om kwart over acht weer voor de klas stond.

Mijn volgende bezoek aan Londen, en naar later zou blijken voorlopig het laatste, was met kerst 1972. Dit keer had ik een korte pakketreis geboekt met vertrek vanaf Zestienhoven en verblijf in een groot hotel aan Piccadilly Circus. Het was zo'n enorm oud geval met gemeenschappelijke toiletten en douches in aparte ruimtes. Maar wel prettig centraal gelegen. Ik volgde de routine van de vorige keer, tickets kopen en aanleggen in The Angel. En natuurlijk steak eten bij Angus. Naast een aardig toneelstuk, *The Philantropist*, bezocht ik in het Coliseum de musical *Jesus Christ Superstar*, de megahit van het seizoen. Verder ging ik op zoek naar de Liberal Club om daar iemand van de World Federation of Liberal Youth te treffen. Die was er niet maar korte later zou ik hem tijdens een conferentie in het Duitse Lauterbach alsnog ontmoeten. Ik merkte wel dat mijn belangstelling voor de stad een beetje begon te tanen. London 'had exhausted itself' zo leek het. Lange roadtrips in de zomers van '71 en '72 hadden mijn kijk op de wereld vergroot, als anglofiel blijven hangen in Engeland en in het bijzonder de culturele metropool Londen, was niet langer zo vanzelfsprekend. Pas in 1994 zou ik in Londen terugkeren.

Schotland en Noord Engeland

In de zomers van 1968 en 1970 had ik Engeland al aardig leren kennen met onder meer bezoeken aan bekende plaatsen als Bath, Stonehenge, Oxford, Stratford upon Avon en natuurlijk Londen. Van daar uit was ik per trein een dagje naar Cambridge en Canterbury geweest. Wat vooral ontbrak was het uiterste noorden van Engeland en Schotland.

De Paasvakantie van 1977 bood een mooie gelegenheid om daar iets aan te doen. Zomervakanties waren gereserveerd voor 'serieuze' reizen, dit was een tripje tussendoor. Per nachtboot ging de reis naar Hull waarmee ik direct al vrij noordelijk in Engeland zat, net als negen jaar eerder. Dit keer had ik eigen vervoer mee, een Volkswagen die de eerder genoemde Morris was opgevolgd in de serie auto's die hun roestproces leken te versnellen zodra ik ze had aangekocht. Hoezeer de levensduur van auto's in die tijd beperkt was, blijkt duidelijk uit de wijze waarop Fiat zijn nieuwe model Mirafiori in 1975 aan de man probeerde te brengen: 'gebouwd voor tien jaar!'

Pasen viel vroeg in april en niet geheel onverwacht had het de vorige nacht flink gesneeuwd in Yorkshire. Dat was wel even lastig in het begin, bewust links rijden en ook nog eens op gladde wegen. Niettemin wist ik zonder kleerscheuren de eerste overnachtingsplaats te bereiken: Durham. Dit stadje en de omgeving figureren nadrukkelijk in de tv serie *Inspector Gently* waarin de fors gebouwde detective rondrijdt over de Moors in een Rover P5 in gezelschap van een jonge sergeant met de Beatle haar en de ongebruikelijke naam Bacchus.

Durham is een betrekkelijk kleine plaats die vooral bekendheid geniet door de enorme kathedraal in Romaans Normandische stijl. Het gebouw dateert uit einde 11^e eeuw, de 'tijd van de katedralen' in Engeland en Frankrijk. Het is een imposant bouwwerk gelegen in het oude hart van het oorspronkelijke dorpje, een schiereiland in een lus van de rivier de Wear. Opmerkelijk genoeg heeft het stadje ook een universiteit.

Vanuit Durham kon in een dagtrip een flinke tocht over de Yorkshire Moors worden gemaakt met onderweg een bezoek aan Hadrians Wall. Dat was ook de reden om hier twee nachten te verblijven. De Yorkshire Moors spreken tot de verbeelding van liefhebber van Engelse literatuur. Denk aan *Jane Eyre*, *Wuthering Heights*, maar ook meer eigentijds werk heeft deze omgeving als achtergrond zoals *Gods own country* en *The ballroom*. Ook *All creatures great and small*, een tv serie gebaseerd op de boeken van de op het platteland werkende dierenarts James

Herriott heeft de Moors tot een household name in Nederland gemaakt. Er rondrijdend heb je al gauw de indruk dat het einde van de bewoonde wereld en dus de beschaving in zicht is.

Dat moet ook de Romeinse keizer Hadrianus hebben gedacht. Meer naar het noorden woonden dan wel mensen, maar dat waren barbaren die buiten het rijk moesten worden gehouden. Om die reden werd dwars over het land van kust tot kust een muur gebouwd met op regelmatige afstanden kleine garnizoensplaatsen. Deze uitgestrekte grensbewaking is als het ware een mini uitgave van de Chinese Muur. Van deze Muur van Hadrianus is uiteraard weinig meer over dan een stenen lint hier en daar en overblijfselen van een kamp. Meest opvallende restant bleek ergens een latrine te zijn, een plek waar soldaten rustig op kleine stenen paaltjes gezeten hun behoefte konden doen. Veel meer voorzieningen in steen zullen er ook niet geweest zijn. Het leger verbleef nu eenmaal in tenten en die laten geen sporen achter na twee millennia.

Met deze versterkte grens slaagden de Romeinen er redelijk in om invallen door de Schotse barbaren tot een aanvaardbaar minimum te beperken. Het land veroveren en beheersen had geen prioriteit, het veilig maken en houden van Engeland stond voorop.

Na een bezoek aan Hadrians Wall koos ik voor een binnenweg terug naar Durham. In een tijd zonder mobiele telefoons was dat niet geheel zonder risico. De Moors zijn onherbergzaam en zeer dun bevolkt en op die route zou ik hooguit een afgelegen boerderij tegen kunnen komen. Geruststellend was echter dat als een Volkswagen eenmaal was gestart hij altijd wel bleef lopen zolang er benzine in de tank zat. Zodoende werd Durham zonder problemen bereikt.

De volgende dag ging de reis verder noordwaarts en na het passeren van de grens met Schotland werd Edinburgh bereikt. Ik logeerde er in een groot oud hotel in het centrum. Elke keer als ik mij in later jaren de naam ervan probeerde te herinneren (waarom eigenlijk?) gaf dat meer problemen dan ik gewend was. Een selectieve lacune in mijn geheugen, zo leek het. Tot ik eindelijk een ezelsbrug vond: de tegen-speler van Hunphrey Bogart in *The big sleep* is Mrs. Rutledge, gespeeld door Lauren Bacall. En dat brengt me dan bij het Rutland Hotel. Inmiddels is daar de mannelijke hoofdpersoon uit de opera *Marnie* bijgekomen: Mark Rutland. Geheel in de stijl van vroeger tijden had het hotel een uitgaansfunctie voor bezoekers van buiten. Er was een grote zaal waar op sommige avonden gedanst kon worden op live muziek. Dat werd me duidelijk toen ik tot mijn verbazing op zaterdagavond ineens grote groepen mensen het hotel binnen zag komen en de trap

oplopen. Verder was er toen natuurlijk nog niet zo veel meer: pubs, een enkele nachtclub, geen disco's of iets in die orde.

Edinburgh bleek een prettige stad om in rond te lopen met als toeristische attractie Edinburgh Castle en daarin de Schotse kroonjuwelen, The Royal Mile en een leuke oude binnenstad met de veelzeggende naam Auld Reekie. De hele omgeving was overigens veel 'engelser' dan ik had verwacht, Schotland week minder af van Engeland dan ik vermoedde.

Verder naar het noorden via Perth ging de reis over de A93. Dat is de hoogst gelegen openbare weg in het Verenigd Koninkrijk. Het hoogste punt wordt bereikt op de top van de Cairnwell Pass, 670 meter boven de zeespiegel. Dat klinkt niet erg indrukwekkend vergeleken met de meeste Alpenpassen maar de weg is op sommige punten zo steil dat je dat al gauw vergeet. Een deel van de weg omhoog lukte het mijn Volkswagen slechts in de eerste versnelling. Bedenk wel dat hij er maar drie had, geen vijf zoals nu gebruikelijk.

Onderweg werd Balmoral gepasseerd en laat in de middag reed ik het vissersplaatsje Aberdeen binnen. Na de oliecrisis van 1974 werd het plotseling economisch aantrekkelijk in de Noordzee olie te winnen. Voor die tijd wogen de baten niet op tegen de productiekosten. In korte tijd zou Aberdeen uitgroeien van vissersdorp tot oliestad maar in 1977 was het nog niet zo ver. Het gebruikelijke uitgestorven straatbeeld, een enkel restaurant met Italiaans eten, een klein oud hotel dat beter tijden had gekend. In de Italiaan waren geen andere gasten aanwezig tot plotseling twee zeer luidruchtige Engelsen binnenkwamen. Natuurlijk wilden ze eerst wat drinken 'before we throw ourselves at the noodles'. 'A dry sherry and for me a pink gin, if I may' sprak de leider van het tweetal. En zo ging het een tijdje door tot hun eten arriveerde. Niet geheel verrassend stond voor de deur een roze Triumph TR6 met de kap open, zoiets blijft je bij. Heel veel later zou ik in Monte Carlo een roze Bentley Convertible zien staan, gives you the creeps. Na een bezoekje aan de plaatselijke bioscoop om de tijd te doden even naar de pub ernaast. Het was over half elf en ik had net mijn bier gekregen toen op luide toon het gevreesde 'last orders' werd geroepen, kort daarop gevolgd door 'drinking up time'. Dus om elf uur weer op straat en terug naar het hotel.

Het was donker op de kamer en tot mijn verbijstering moest er in een elektriciteitsmeter een shilling worden gestopt om het licht aan te krijgen. Visionen van George Orwell en *The road to Wigan Pier* en *Keep the aspedistra flying*. In plaats van de niet meer in omloop zijnde shilling accepteerde het apparaat gelukkig het equivalente bedrag van

Five Penny. Het was wel zaak die munten paraat te hebben want lang ging het niet mee. Veel later las ik ergens het relaas van iemand die in haar eigen huis in Schotland een gasmeter had waar shillings in gegoooid moesten worden. Tijdens de strenge winter van 1977/8 gaf dat de nodige problemen toen het gasbedrijf staakte en er niemand langskwam om de muntenbak te legen. Zodoende accepteerde het apparaat na korte tijd geen nieuwe munten meer en zat men dagen in de kou. Een staking, dus de telefoon van de klachtenbalie van het gasbedrijf werd niet opgenomen. Uiteindelijk kon het probleem provisorisch via een informeel contact worden opgelost. Het is onvoorstelbaar dat dit soort taferelen zich eind jaren '70 nog in Noord West Europa konden afspelen. Het hotel had nog meer couleur locale in petto: de volgende dag Kippers bij het ontbijt, een ervaring op zich.

Van Aberdeen ging de reis naar Inverness en Loch Ness bij de ruïne van Castle Urquhart. Het was het meest noordelijk punt van de trip. Urquhart is zo'n typisch Schotse naam, net als Colquhoun. In 1973 was ik een maand onderweg geweest naar India met iemand die zo heette. Je sprak het uit als 'kehoen'. Doet denken aan Mr. Mainwaring in *Dad's Army* die 'mennering' werd genoemd. In de oorspronkelijke Britse tv serie *House of Cards* was de Schotse politicus Urquhart de kwade genius. In de derde serie neemt hij het als Prime Minister op tegen de King en zet hem op zijn plaats met de verwoestende opmerking: 'My family came south to help restore the monarchy, you sir, are from Germany.'

Na wat vergeefse Nessie spotting ging het zuidwaarts met een overnachting in een willekeurig gekozen plaatsje, Bridge of Allan. Daar at ik bij gebrek aan alternatieven 's avonds voor de eerste en de laatste keer fish and chips, het klassieke Britse gerecht bestaande uit patat en kabeljauw, geserveerd in een oude krant. Vis eten zonder bestek, hoe bedenk je het. De overnachting in een Bed&Breakfast was naar behoren en er werd een normaal ontbijt geserveerd zonder gerookte vis.

Met een korte tussenstop in Glasgow, erg ongezellig al schijnt dat inmiddels wel verbeterd te zijn, en Gretna Green met een bezoekje aan de historische smidse waar je kon trouwen zonder ouderlijke toestemming, was het kleine Engelse stadje Ripon het voorlopig eindpunt. Ik logeerde daar in een mooi hotel aan het centrale plein waar elke avond bij zonsondergang een bugelspeler op de vier hoeken één enkele toon kwam blazen. Uiteraard had dit een diepe historische betekenis maar die kon me toen al niet boeien, dus dat laten we maar zo. Het hotel had een goed restaurant en serveerde roastbeef in mint

sauce en Yorkshire pudding. Uiteraard moest ik dat merkwaardige gerecht tenminste eenmaal proberen. Zoals met bijna alles in de Engelse keuken was ook dit een teleurstelling. Eigenlijk vind ik alleen Sheherds Pie er mee door kunnen. Mint sauce is natuurlijk helemaal een aberratie.

Ripon op zich was wel een aardig plaatsje om twee nachten te logeren maar de extra dag was vooral bedoeld om het nabijgelegen complex Fountains Abbey te bezoeken. Het bleek een vrij uitgestrekte ruïne, overblijfsel uit de tijd dat de bezittingen van de Rooms Katholieke Kerk werden onteigend en de kloosters werden ontmanteld. Eerder in dit hoofdstuk wijdde ik daar al een paar woorden aan, naar aanleiding van de Abbye in Glastonbury. Het doet vreemd aan zo'n kunstmatige steengroeve. Er is geen oorlog aan te pas gekomen, het gebouw is gewoon gesloopt op last van hogerhand. In dat opzicht is er een sterke overeenkomst met de restanten van de Jesuïetenkloosters in het zuiden van Paraguay en het noorden van Argentinië. Het district aldaar heet zelfs 'Misiones'. Een hedendaagse overeenkomst: het zijn beiden toeristische trekpleisters.

De volgende dag ging de trip naar de fraaie ommuurde middeleeuwse stad York met zijn enorme York Minster en leuke binnenstad. Ik bezocht het York Castle Museum waarin een complete Victoriaanse stadsomgeving was nagebouwd. York is zo'n beetje het archetype van de plaats of gebied waarvan de naam voorzien van de toevoeging 'New' in de Nieuwe Wereld opgeld zou doen. New York is weliswaar het bekendste voorbeeld maar ook Nouveau Orléans, Nova Scotia en natuurlijk New England zijn algemeen bekend. En New York heette oorspronkelijk Nieuw Amsterdam.

Via Leeds en Harrogate werd het laatste stukje van deze road trip afgelegd, op tijd weer in Hull voor de overtocht naar Rotterdam. Het was een aardige reiservaring.

London revisited

In januari 1994 bracht ik na lange tijd weer eens een bezoekje aan Londen. Met de nachtboot heen en met de dagboot terug. Niet geheel verrassend was er een nieuwe publican in The Angel. Het was nog steeds dezelfde pub maar een beetje saai zonder directe aanspraak. Ik gebruikte er een lunch met de gebruikelijke kleine witte sandwiches en een pint of bitter.

Cultureel was er op dat moment relatief weinig aanbod, althans niet op mijn interessegebied. Ik bezocht de nieuwste musical van Andrew Lloyd Webber getiteld *Sunset Boulevard*. Ooit was dit een enorme

filmhit in de regie van Billy Wilder met Gloria Swanson, William Holden en Erich von Stroheim. Het is het verhaal van Norma Desmond, filmdiva uit de tijd van de stomme film die vroegtijdig het toneel moest verlaten toen de geluidsfilm zijn intrede deed. Deze all time classic uit 1950 spreekt nog steeds tot de verbeelding en ook de bewerking tot musical had veel succes. Tientallen jaren later zag ik hem nog eens, in Carré, en was opnieuw onder de indruk.

Deze keer besloot ik een oude omissie goed te maken, ik bezocht het British Museum. Een bezoek in 1986 aan het Pergamon Museum in Berlijn had me nieuwsgierig gemaakt naar de Assyrische collectie. De Egyptische collectie trok niet meer zo, al te vaak gezien die mummies en maskers, ook in het Egyptische Museum in Caïro. Verder bracht ik een kort bezoek aan het Natural History Museum om het grote dinosaurusskelet te bekijken. Dat staat in de hal, je hoeft het museum er zelf niet voor in te gaan. Dat is een aardige gewoonte overigens, zo heb ik in de navolgende jaren kunnen vaststellen. Ook in New York en Ulan Bator staat zo'n skelet gewoon direct achter de voordeur.

De pubs waren nog steeds 's middag gesloten maar er waren wel wat eetgelegenheden bij gekomen waardoor de stad een prettiger en meer gastvrije indruk maakte. Het was aardig het allemaal weer eens terug te zien maar ik kreeg niet de indruk dat ik de voorbije 22 jaar iets had gemist.

Zodoende duurde het opnieuw lange tijd voor ik weer eens naar de Britse hoofdstad toog. In 2017 bracht ik een gericht bezoek aan de stad, geheel afgestemd op het bezoeken (en recenseren) van een drietal opera's. Op woensdag zou ik in Covent Garden een voorstelling van *Die Meistersinger von Nürnberg* bezoeken. Ik had een ochtendvlucht geboekt die vertrok vanaf Rotterdam Airport. Dat had het voordeel dat je aankwam op Londen City Airport dus dichtbij de stad. We zaten allemaal al in het vliegtuig toen we er plotseling weer uit moesten. Er was een technisch defect geconstateerd en daarvoor moest een monteur uit Schiphol komen. Dat duurde uren en ik zag mijn operabezoek al in rook opgaan. Uiteindelijk kwam ik nog net op tijd, vooral dankzij een bekwame taxichauffeur en het reguliere tijdsverschil van een uur.

Na afloop liep ik tussen het uitgaanspubliek met mijn rolkoffertje naar het St. Giles Hotel, nabij Tottenham Court Road en het British Museum. Het bleek dat in het hotel sinds de bouw, jaren '50, aan het interieur niets meer was gedaan. De meubilering had de charme van een Intourist hotel en de tv gaf slechts twee zenders. Toen pas werd me duidelijk waarom ik in de taxi vanaf het vliegveld zoveel ambulances

de andere kant op had zien rijden. Er was een aanslag gepleegd door iemand die met een auto op Westminster Bridge zoveel mogelijk mensen had geprobeerd aan te rijden. Vreemd genoeg was daar op straat niets van te merken geweest.

Bij het ontbijt de volgende ochtend bleek dat niet alleen het meubilair nog dateerde van de jaren '50 maar ook het ontbijt. Waar elk zichzelf respecterend groot internationaal hotel tegenwoordig op zijn minst een fatsoenlijk buffet serveert met croissants, broodjes, kaas, vleeswaren etc. kwam St. Giles niet verder dan een eetlokaal waarin witte bonen in tomatensaus, bacon and eggs, zaagselworstjes en toast in onappetijtelijke bakken werden aangeboden. En dat alles van zeer matige kwaliteit, niet te geloven anno 2017.

Ik moest al direct weer op pad omdat ik een vroege matinee van *Madame Butterfly* zou bezoeken. De voorstelling begon al om 12 uur en Pappano die de avond ervoor de vijf uur durende *Meistersinger* had gedirigeerd stond ook nu weer op de bok. Een collega recensent antwoordde op mijn vraag waarom men zo extreem vroeg begon schouderophalend: 'Apparently they think they can sell it'. 's Avonds stond een ballet op het programma en met die extra middagvoorstelling kon door de Royal Opera kennelijk snel even wat geld worden gegeneerd.

Via het juristenwijkje The Temple en Temple Church, de tempelierskerk uit de 12^e eeuw die tegenwoordig vooral bekend is uit de film *The Da Vinci Code*, liep ik terug naar mijn hotel voor een kleine middagpauze. Dat juridische Geheimratviertel is ooit door J.P. Donleavy in zijn boek *The onion eaters* leuk op de hak genomen in het briefhoofd van een imaginair advocatenbureau: Bottomless, Diddle, Blameworthy and Dawn gevestigd in Inns of Tort aan Culpability Gardens.

Die avond woonde ik een voorstelling bij in het Sadler Wells Theatre waar ik in 1970 die fraaie *Carmen* had gezien. Tegenwoordig is het de thuisbasis van The English National Opera en op het programma stond *The pirates of Penzance* van Gilbert and Sullivan. Het was wel even druk zo, met drie voorstellingen in een tijdsbestek van 30 uur, maar daar was ik natuurlijk wel speciaal voor gekomen. Wandelend naar mijn hotel passeerde ik The Angel waar ik natuurlijk even een kijkje nam. De voordeur was gesloten, twee zijdeuren waren in gebruik voor respectievelijk de Lounge en de Public Bar. Dad's Army was gone, het was een overvolle yuppen pub geworden. Ik dronk half a pint of bitter for old times sake en maakte me uit de voeten, hier had ik niets meer te zoeken nu ik zelf na bijna een halve eeuw tot een eigentijdse versie van Dad's Army was toegetreden.

Sinds mijn vorige bezoek had de stad een gedaantewisseling ondergaan. Londen had nu een straatbeeld vergelijkbaar met andere grote steden, met eetcafé's, terrassen, straatleven in de uitgaanswijken. Leicester Square was zowaar een druk gezellig plein geworden. Dat had mede van doen met de grote toestroom van toeristen vanuit de hele wereld waardoor het ook overdag in de binnenstad erg druk was met winkelend publiek. Ik liep het oude rondje van The Angel via Oxford Street naar Dunraven Street en terug over Berkeley Square en Regent Street naar Cambridge Circus voor een pizza en vervolgens per taxi weer naar de luchthaven. Onderweg liet ik de chauffeur een kleine omweg maken zodat ik de Docklands en in het bijzonder Canary Wharf langs kon zien komen. Ik was eigenlijk van plan geweest daar met de metro naar toe te gaan maar na die aanslag had ik even niet zoveel zin in openbaar vervoer. Uiteindelijk viel in die nieuwe wijk ook niet zo veel te beleven.

Geheel toevallig was het een jaar later weer raak, opnieuw naar Londen maar nu op een persreis van het Holland Festival om de nieuwe opera van George Benjamin *Lessons in Love and violence* te bezoeken. In de middag was er tijd om naar eigen inzicht in te vullen. We logeerden in Motel One, in een straat tussen de stations Aldgate en Tower Hill, voor mijn gevoel een heel eind buiten het centrum, zeker als je vroeger nooit verder kwam dan Bank of St. Pauls. Maar 'de stad' had zich in die richting uitgebreid en het was beslist geen doods aandoende woonwijk meer. Ik was erop uitgestuurd om in The Gap iets voor de kleindochter te kopen die met een half jaar verwacht werd en nadat ik in die missie was geslaagd ging ik op weg. Een beetje rondhangen op Trafalgar Square en vervolgens naar de National Gallery, voor het eerst sinds 1970.

In de avond bezochten we *Lessons in Love and Violence*. Het was een opdrachtwerk van meerdere operahuizen en na de premièrereeks door ROH zou de opera met dezelfde cast en gedirigeerd door Benjamin zelf tijdens het Holland Festival te zien zijn. We waren er derhalve om de nodige voorpubliciteit te genereren. De volgende dag was er nog een interview sessie met Benjamin en zijn librettist Martin Crimp en daarna ging de persclub weer huiswaarts. Typisch een geval van 'zo kom je er nooit en dan kom je er twee keer'.

Die twee operabezoeken waren zeer geslaagd waar het de bezochte voorstellingen betrof. Maar de stad Londen had mij weinig meer te bieden. Lopen in Oxford Street was bijna onmogelijk vanwege de drukte, ooit was Londen bijna een 'living museum', nu had het meer van een pretpark. Ach, het is ook nooit goed natuurlijk.

Dublin

Ierland is nauwelijks los te denken van Engeland. De betrekkingen tussen beide landen gaan ver terug, denk bijvoorbeeld aan de legende van Tristan en Isolde waarin zij een Ierse koningsdochter is en Tristans oom Marke als vorst van Cornwall een schatplichtige vazal aan de Ierse kroon. Door toedoen van Tristan worden de verhoudingen omgedraaid en zo is het altijd gebleven. Het meer ontwikkelde Engeland probeerde het arme onontwikkelde Ierland te overheersen en eeuwenlang was het nauwelijks meer dan een Engelse kolonie. Waar Engeland grotendeels overging op het Anglicaanse protestantisme, bleef men in Ierland de Rooms Katholieke Kerk trouw. En dat legde de kiem voor een politiek religieus conflict dat tot op heden voortduurt. In 1922 werd Ierland gesplitst in de Ierse Vrijstaat en Ulster, pas in 1948 werd het katholieke zuiden formeel een republiek met een eigen staatshoofd, dus geen enkele verbinding meer met het Verenigd Koninkrijk zoals wel het geval is met Canada en Australië. Ulster is het meest ontwikkelde deel van het eiland, denk aan Belfast waar de werf Harland and Wolff gevestigd was die de Titanic bouwde. Het zuiden is vooral een uitgestrekte boerderij.

In 2009 bracht ik een kort bezoek aan de Ierse hoofdstad Dublin. Het was eind oktober en die zaterdag werd Halloween gevierd. Dankzij een vroeg vertrek arriveerde ik al vrijdag rond het middaguur in de stad en startte met een korte verkenning van het centrum waarin onderweg natuurlijk het opvallende standbeeld van het historische viswijf Molly Malone met haar handkar, vanwege haar gewaagde decolleté 'the tart with the cart' genoemd, werd aangedaan.

Daarna nam ik deel aan een rondleiding door Trinity College, een erfenis van de Engelsen. Het werd in 1592 gesticht door koningin Elizabeth I, die de Ieren 'beschaving' wilde bijbrengen. Je loopt hier in de voetsporen van beroemde schrijvers als Jonathan Swift (auteur van *Gulliver's Reizen*), Oscar Wilde, Bram Stoker (die *Dracula* schreef) en Samuel Beckett. De opleiding was in die tijd overigens alleen toegankelijk voor protestanten. Tot 1966 verbood de katholieke kerk zijn onderdanen er een opleiding te volgen, op straffe van excommunicatie. De campus zelf was al een bezoek waard, maar de grote attractie is de Old Library met de Book of Kells, vier bijzonder fraai geïllustreerde boeken uit de 9e eeuw met de vier evangeliën. Sommige van de schitterende letters werden gekleurd met halfedelstenen. Oorspronkelijk was het één boek, gemaakt op het eiland Iona voor de Schotse kust door volgelingen van St. Colomba. Toen het eiland werd aangevallen

door Noormannen vluchtten de bewoners naar Kells in Ierland en namen het boek mee. In 1953 werd het opnieuw gebonden in vier delen. Slechts twee van die delen liggen opengeslagen tentoongesteld, dus je ziet slechts vier pagina's. Toch zijn die zeer de moeite waard door de schitterende en ingewikkelde illustraties. De bibliotheek zelf is een schitterend gebouw, met name de grote leeszaal is adembenemend mooi.

Over die onderkomens voor studenten wist de gids te vertellen dat deze nog steeds geen verwarming hebben. Dat houdt die jongens scherp, moet men gedacht hebben.

Heel toepasselijk regende het tijdens de tour, het completeerde het toch wel treurige beeld van dit geheel. Donleavy heeft in zijn *The Ginger Man* een aantal hilarische passages opgenomen waaruit duidelijk blijkt hoe moeilijk het in de jaren '50 voor een student was om een meisje uit de stad binnen te smokkelen onder het eeuwig waakzaam oog van de 'gardae'. Wat men al niet probeert om de afwezigheid van een kacheltje te compenseren.

Een ander stukje culturele historie zag ik op Merrion Square. Dit plein met een rustiek parkje wordt omgeven door prachtige voorbeelden van 18^e eeuwse huizen met deuren geschilderd in heldere kleuren met halfronde bovenlichten en aan weerszijden zuilen. Vroeger was dit een chique buurt om te wonen, tegenwoordig zijn de meeste huizen kantoren. Gevelopschriften geven aan wie er gewoond hebben: op nummer 1 de ouders van Oscar Wilde, op nummer 52 de schrijver W.B. Yeats, en op nummer 58 de nationalistische Ierse leider Daniel O'Connell.

Daarna zette ik koers naar Temple-Bar, een uitgaanswijkje met een veelheid aan cafés, restaurants, hotels, clubs. De buurt is gelegen in het oudste deel van de stad, nabij Dublin Castle. In Rotterdam probeerde men als onderdeel van de wederopbouw om de Kruiskade als uitgaanscentrum in te richten. Vandaar vroeger die cluster van bioscopen voor de komst van Pathé met zijn cinema malls. Het heeft nooit echt gewerkt, een uitgaansbuurt floreert niet in een laboratoriumsituatie. Maar het spontaan ontstane horeca eiland Temple-Bar laat zien dat met het principe om uitgaansgelegenheden te concentreren niets mis is. Het was er gezellig druk maar natuurlijk nog lang niet zo erg als de volgende avond, Halloween. Op straat en in de cafés en restaurants was het één grote verkleedpartij. Ondanks dat er behoorlijk werd gedronken bleef de sfeer vriendelijk en rustig. Het is een beeld van de Ieren dat ook opvalt onder voetbalsupporters. Als ze lawaai maken is

dat omdat ze hard zingen. Een Ierse voerbalhooligan moet waarschijnlijk nog uitgevonden worden, liever niet natuurlijk. Gelukkig bleef het die avond droog, op vrijdagmiddag was ik behoorlijk nat geworden en mijn eerste set kleren was nog lang niet droog. Dubliners zelf lijken zich er niets van aan te trekken, water that falls from the sky is part of life, get used to it.

Overdag had ik het deel van Dublin aan de overkant van de Liffey bezocht, een wijk die toont als een 19e eeuwse stadsuitbreiding waar het ongetwijfeld prettig wonen is. Voor een warme lunch legde ik aan in een sportspub, een groot café met enorme tv schermen waarop uiteraard voetbal te zien was. Het is echt een plek waar je een middagje kunt doorbrengen als het weer eens regent. Gelukkig was dat niet het geval, Dublin liet zich van zijn beste kant zien. Een bezoek aan St. Patricks Cathedral sloot mijn stadsverkenning af. Het was een leuke kennismaking met stedelijk Ierland zonder dat ik enige urgentie heb ervaren om meer van het land te zien. Al die treurigheid in *Country girls* van Edna O'Brien heeft blijvende sporen achtergelaten, ik blijf maar liever in de stad.

Op het vliegveld maakte de zeer scherpe controle duidelijk dat men hier nog altijd bedacht is op terroristische aanslagen, een beetje een deprimerend afscheid toch wel.

Naschrift

Dit hoofdstuk bestrijkt een periode van vijftig jaar: 1968-2018. Maar het zwaartepunt ligt vooral in de jaren 1968 en 1970 toen ik bijna drie maanden als gast onderdeel was van het huiselijk leven op verschillende locaties in Engeland. Een dergelijke onderdompeling in een andere omgeving waarin permanent Engels wordt gesproken en de maatschappij herkenbaar, maar toch ook op specifieke punten tamelijk afwijkend, is ingericht, is een ervaring die in het verdere leven sporen nalaat. In Frankrijk en Italië heb ik inmiddels al veel meer tijd doorgebracht dan in Groot Brittannië en ook India en Spanje staan met meer dan twee maanden verblijftijd in de top vijf, maar steeds was ik daar een toerist die van hotel naar hotel trok zonder veel in contact te (kunnen) komen met de bevolking.

Die twee genoemde jaren waren in terugblik het einde van een tijdperk, dat van 'Engeland' als grootmacht. De Tweede Wereldoorlog was ontketend door Duitsland dat op de keper beschouwd de kolonisatie van Oost Europa probeerde te realiseren. Twee jaar later volgde Japan dat geen genoeg meer wenste te nemen met slechts een enkele ko-

lonie en een vazalstaat, respectievelijk Korea en Mantsjoerije, maar een koloniaal rijk probeerde te stichten in meer zuidelijk gelegen delen van Azië. In het geval van Duitsland betekende dit strijd tegen soevereine staten en voor Japan was het vooral een kwestie van bestaande kolonies ontfutselen aan de gevestigde machten in de regio: Groot Brittannië, Frankrijk en Nederland.

Groot Brittannië kon zich erop beroepen een grote bijdrage te hebben geleverd aan de strijd tegen Duitsland en Japan, dit in tegenstelling tot het met Duitsland collaborerende Frankrijk. Naar verluidt heeft Stalin ooit gedreigd Joegoslavië een bezettingszone in Berlijn te willen toekennen om zodoende de Franse aanwezigheid aldaar te ridiculiseren. De Joegoslaven hadden op eigen kracht hun land van de Duitsers weten te bevrijden terwijl de Fransen slechts met een klein legertje achter de Amerikanen hadden aangehold, zo wil het verhaal.

Als de oorlog is afgelopen, schrijven de overwinnaars de geschiedenis. Die uitspraak wordt toegeschreven aan Hermann Goering maar hij zal vast de eerste niet zijn geweest die het zo verwoordde. Dit geldt ook voor de rol van Groot Brittannië in de twee wereldoorlogen die zo bepalend zijn geweest voor het verloop van de 20^e eeuw. In beide gevallen was het 'Engeland' dat Duitsland de oorlog verklaarde, niet andersom. De verklaring achteraf was dat het militaristische en later nationaalsocialistische Duitse rijk gestopt moest worden voor het te laat was. Dat het Duitse keizerrijk exact hetzelfde probeerde te realiseren wat de Britten al eeuwen praktiseerden, het verwerven van zoveel mogelijk macht in de wereld, wordt daarbij gemakshalve vergeten. Tsaristisch Rusland had zich weten uit te breiden in westelijke richting, zozeer dat het nu grensde aan Duitsland. Dit keizerrijk had de ambitie hetzelfde te realiseren, maar dan in oostelijke richting ten koste van Rusland. In termen van machtspolitiek was er geen streep licht tussen beide grootmachten. Maar in Londen was men beducht op een nieuwe speler aan tafel, eentje die men zo handig de pas had weten af te snijden tijdens de koloniale race in Afrika. Voorspelbaar ontfermde Groot Brittannië zich na 1919 over de armzalige Duitse koloniale erfenis in Afrika. Aanval afgeslagen, spel gewonnen.

Ook bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog kan men vraagtekens zetten bij de officiële beweegredenen van Groot Brittannië om tot een oorlogsverklaring over te gaan. Erg principieel kunnen die niet geweest zijn gelet op het Verdrag van München. Van alle deelnemers aan het conflict was 'Engeland' de enige met een wereldrijk dat men wilde beschermen. Zodoende werd een territoriaal conflict als vanzelf een

wereldoorlog. Puur in termen van economische belangen en geopolitieke motieven kan men een casus formuleren waarin de schuld voor het uitbreken van twee wereldoorlogen bij Groot Brittannië wordt gelegd. Op de bres staan voor democratie en vrijheid kwam achteraf, dat was sowieso selectief, in de Britse koloniën heeft men daar nooit iets van gemerkt.

De Tweede Wereldoorlog zo kort na de verwoestende Eerste had het Britse moederland heel veel gekost en in plaats van dat er een periode van rust en herstel optrad, bleek de geest uit de koloniale fles te zijn en kreeg men te maken met de ontmanteling van het grootse British Empire. De poging van de twee aspirerende wereldmachten Duitsland en Japan om toe te treden tot de koloniale club hadden een averechts effect gehad en het einde van die club ingeluid. Tussen 1945 en 1965 daalde het aantal personen dat onder Brits gezag leefde van 700 tot 5 miljoen, waarvan er alleen al 3 miljoen in Hongkong woonden. De grootste klap kwam als eerste met de onafhankelijkheid van India, het kroonjuweel. In rap tempo volgden de overige gebieden.

Een wereldmacht die zegevierend uit een grote oorlog was gekomen werd gereduceerd tot een Europees eiland dat zijn politieke status vooral ontleende aan het feit dat het de belangrijkste bondgenoot was van de Verenigde Staten. De eenzijdig uitgeroepen onafhankelijkheid van Rhodesië en het Britse verzet daartegen, markeerden de laatste stuiptrekkingen van het ontmantelingsproces. Natuurlijk werd de schijn van het voortbestaan van het British Empire krampachtig in stand gehouden door middel van de British Commonwealth maar uiteindelijk had die organisatie weinig meer inhoud dan die van een overkoepelend sportverband.

Dekolonisatie was niet het enige proces dat de Britse samenleving ingrijpend had beïnvloed. Het aantreden van een Labour regering, eerst onder Clement Attlee en later Harold Wilson, had op binnenlands gebied grote gevolgen gehad door de grootscheepse nationalisatie van onder meer de mijnen en de spoorwegen. Ook de introductie van de National Health Service werd breed ervaren als een zeer ongewenste inbreuk op het privé leven van de burgers. Een van de meest conservatieve landen ter wereld maakte hardhandig kennis met het socialisme en dat leidde tot een verdere vergroting van een tweespalt in de samenleving. Zeker toen de Conservatieven weer aan de macht kwamen stonden regering en vakbeweging (Unions) lijnrecht tegenover elkaar. In Nederland beleefde men in de jaren zestig het begin van de verbrokkeling van een verzuilde maatschappij en dat proces is onomkeerbaar gebleken. Groot Brittannië heeft een dergelijk versoe-

pelings van de maatschappelijke verhoudingen zo niet meegemaakt. De kampen waren daar niet gescheiden langs confessionele en ideologische lijnen maar werden veeleer bepaald door een overblijfsel van het oude standen systeem, upperclass versus lowerclass. Mede daardoor verliep de transitie van het land in een moderne leefgemeenschap veel trager dan elders in Europa, met name Nederland. Goed beschouwd heeft de latere beknotting van de macht van de Unions pas een einde gemaakt aan het bestaan van een permanente tegenregering waardoor het land eindelijk in de pas kon gaan lopen met andere democratische samenlevingen.

Toen ik in 1968 in Engeland arriveerde waande ik me tien jaar terug in de tijd, alles maakte vooral een kneuterige indruk die me aan mijn vroege jeugd deed denken. Alsof men te druk bezig was geweest met overleven op de oude vertrouwde manier in plaats van de blik op de toekomst te richten. Wat direct in het oog sprong was het totaal gebrek aan 'modern design' zoals dat sinds de jaren '20 het continent had weten te veroveren. Gebouwen, treinstellen, het aanbod en de inrichting van warenhuizen, het leek overal alsof de tijd had stilgestaan. En natuurlijk het krampachtige beleid op het consumeren van alcohol waar ik eerder al over schreef.

Er was echter genoeg reden om vast te houden aan het leven van vroeger, met name als je een redelijk inkomen had. Die oude manier van leven was zo slecht nog niet voor wie geen deel uitmaakte van de lower class. Ook de middle class vond het wel best, de groep waaruit voorheen veel koloniale ambtenaren werden gerekruteerd die terug in eigen land tenminste nog enigszins de sfeer van een geprivilegieerd bestaan in stand probeerden te houden. En voor een tijdelijk inwoner van het land had het zijn charme om hiervan een graantje mee te pikken. Zo werd ik als vanzelf een anglofiel en heb ik zelfs nog korte tijd overwogen naar Londen te verhuizen. Maar dat is al heel lang geleden, ik kan me herinneren dat ik dat van plan was maar me niet meer inleven in de wens om dat te doen. Het is allemaal vervlogen, Groot-Brittannië oefent geen aantrekkingskracht meer uit, zelfs niet als bestemming voor een korte rondreis door het platteland. Dat heeft natuurlijk ook wel een beetje met de politieke situatie te maken. Churchill was indertijd een fan van Mussolini omdat hij vond dat een land zoals Italië zo kort na zijn eenwording nog niet rijp was voor democratie. Dit in tegenstelling tot Groot-Brittannië met zijn eeuwenoude parlementaire traditie. We kunnen ons afvragen of hij een kleine eeuw later nog diezelfde distinctie had durven maken.

2 Roadtrips begin jaren '70

Naar Turkije en Griekenland 1971

Na het behalen van mijn kandidaatsexamen accepteerde ik een deeltijdbaan in het voortgezet onderwijs voor 0,5 FTE als docent natuur- en scheikunde. Dat hield in dat het afstudeertraject wat uit zou lopen, uiteindelijk werd dat vier jaar. Maar daar stond tegenover dat ik nu wat ruimer in mijn middelen kwam te zitten. Eigenlijk had ik liever een aanstelling als student assistent op de subfaculteit organische chemie gehad maar daar was geen vacature. Wel kreeg ik een assistentschap op fysische chemie aangeboden maar onder voorwaarde dat ik in die richting zou afstuderen. Als verdwaalde alfa in bètalend gaf ik echter de voorkeur aan organische chemie, na negen jaar middelbare school en studie was het tijd mijn bemoeienis met wiskunde tot een minimum te beperken. Het was nu wel mooi geweest.

Van de bank kreeg ik een lening op basis van mijn toekomstige salaris en zodoende kon ik eindelijk eens in de zomervakantie goed gebruik maken van het feit dat ik over een auto beschikte. Dat was een Opel Kadett A, het type waarin Richard Hammond in de Afrika-special van *Top Gear* door Botswana rijdt. Mijn exemplaar had bouwjaar 1964 en was in 1971 al erg oud en verroest. In een buurtgarage liet ik een uitgebreide onderhoudsbeurt uitvoeren waarbij als extra werk aan weerszijden over de verroeste dorpels met popnagels overzetstukken werden gemonteerd. Dat detail zou later nog voor enige problemen zorgen.

Ik ging op reis met Jaap, een bevriende rechtenstudent. Hij was al eerder een paar weken in Rome geweest en wilde nu als oud gymnasiast ook eens naar Griekenland. Ik had al ruim vijf jaar meerdere personen in mijn omgeving naar Griekenland zien afreizen en was vastbesloten daarheen te gaan zodra de mogelijkheid zich zou voordoen. Onze reisintenties kwamen dus volledig overeen, de roadtrip zou naar Griekenland gaan.

Volgde een korte discussie over de te nemen route heen en terug, met de bedoeling onderweg zoveel mogelijk van Europa te zien. Zodoende kwam uit de bus dat we eerst naar Istanbul zouden rijden, vervolgens de ruïne van Troje bezoeken en daarna pas naar Griekenland zouden gaan. Dat hield in dat op de heenreis een route via Bulgarije zou wor-

den gevolgd en daarvoor moest in Den Haag op de ambassade een doorreisvisum worden gehaald.

Voor reisinformatie moest je in die tijd bij de ANWB zijn. Die gaf een reeks eenvoudige reisgidsen uit met Europese bestemmingen, veel meer keus was er niet op Nederlandstalig gebied. Natuurlijk had je de Baedeker en de Guide Bleu maar die waren erg gedetailleerd en naar verhouding nogal duur. Jaap was al in het bezit van een ANWB gids voor Griekenland en ik had een routekaart van het gebied. Het geval wilde dat je als ANWB lid eenmaal per jaar een routebeschrijving op maat kon laten samenstellen. Je gaf in detail op welke plaatsen je wilde aandoen en uit een kaartenbak werden dan losse secties gebundeld tot een doorlopend geheel dat min of meer overeenkomstig het voorstel was. Zodoende konden we op pad met een compleet reisplan voorzien van wegnummers, afstanden, aanwijzingen en op de achterzijde van elk blaadje korte toeristische informatie.

Meer voorbereiding kwam er niet aan te pas, behalve natuurlijk de gebruikelijke vaccinaties. In die tijd werd nog gevaccineerd tegen cholera, ondanks dat dit nauwelijks bescherming bood en elk half jaar herhaald moest worden. Van die prik liep je een paar dagen met een zere arm, zodanig dat je er niet op kon slapen zonder voortdurend wakker te worden. Later zei iemand een keer dat je dat kon verminderen door direct na de injectie een paar minuten te 'molenwieken'. Moet gezegd, daar heb ik veel profijt van gehad.

Met een geleend tentje, twee luchtbedden, slaapzakken en een camping gasstelletje waren we compleet uitgerust. Dat gasstel was om thee en koffie te kunnen zetten, we hadden geen ambities om zelf eten te koken. Theezakjes en een grote pot Nescafé en melkpoeder konden onderweg wel aangevuld worden met brood en jam. Dat hebben we geweten.

Duitsland werd in die tijd door studenten om uiteenlopende redenen niet gezien als een serieuze vakantiebestemming, het was een land om doorheen te rijden. Vergelijk het maar met wat ze in de VS de 'fly-over-states' noemen, het gebied tussen de East- en de West Coast. Daarom vertrokken we vroeg in de ochtend met Salzburg als beoogd reisdoel op die eerste dag. Via Frankfurt reden we richting Stuttgart en nabij Heilbronn ging het mis. De motor begon te sputteren en na nog een paar kilometer kwamen we tot stilstand. Opmerkelijk aangezien ik in de 14 maanden eraan voorafgaand nooit problemen met de motor had ondervonden. De auto startte niet altijd direct, de verwarming was kapot en de snelheidsmeter deed het niet meer, maar verder was alles in orde.

Na een tijdje wachten langs de snelweg passeerde er toevallig een auto van de ADAC in tegengestelde richting. De Duitse wegenwachter stopte even en riep dat hij later terug zou komen. Dat duurde een uurtje en toen leek het leed geleden. De carburator functioneerde niet naar behoren doordat bij de onderhoudsbeurt iets niet goed was gemonteerd. 'Sabotage' riep onze swingende wegenwachter om vervolgens per ongeluk even de motor in brand te steken. Gelukkig had hij ook een schuimblusser paraat en kort daarna konden we reis vervolgen, met een wit uitgeslagen motor. Door dit oponthoud waren we flink achter op schema geraakt waardoor we ons plan om Duitsland over te slaan moesten opgeven. Tegen tien 's avonds kregen we onderdak in een klein pension in Bad Reichenhall nabij de Oostenrijkse grens.

Na een reisdag van 15 uur inclusief oponthoud maakten we het ons nu verder wat gemakkelijker. We toerden dwars door Oostenrijk om via Graz Joegoslavië te bereiken waar we in Maribor een eenvoudig hotel opzochten. De westerse wereld lag nu achter ons, we waren in een communistisch land in Zuid Europa. Maribor bleek een aardige plaats met een sterk Oostenrijkse inslag. Ik kon dat niet weten maar Jaap had voldoende reiservaring om die vergelijking te kunnen maken. Het eten en de drank waren echter volledig Joegoslavisch: cevapcici (geroosterde worstjes) en slivovitsj (pruimepittenjenever).

Van Maribor voerde een mooie route naar Zagreb waar we even een kijkje in de binnenstad namen. Via de autoput, een tweebaans autoweg met een officieuze zelfmoordbaan in het midden om in te halen, ging de tocht verder naar Belgrado. Een goedkoop hotel was daar niet zo snel te vinden, ook geen kampeergelegenheid. Uiteindelijk lieten we het maar bij een kort bezoek aan de stad en kwamen we bij een boer in een dorp verderop terecht waar we tegen betaling konden overnachten. Het was duidelijk dat we dit beter moesten gaan plannen, op hotels en andere betaalde plekken was ons budget niet berekend.

We reisden verder naar Niš in het zuiden van de deelstaat Servië en in plaats van door te rijden naar Griekenland sloegen we linksaf richting Bulgarije. Na korte tijd veranderde de weg in een breed bospad, zo leek het. Alleen de grote vrachtauto's die er reden waren een indicatie dat dit toch echt de doorgaande weg naar Sofia was. Grote plassen en modder vormden een reëel gevaar ergens vast te komen zitten maar door dichtbij de berm te blijven liep alles goed af.

Bulgarije

Bij de grens wachtte ons een onprettige verrassing: de autoverzekering was in Bulgarije niet geldig dus moest er een aparte polis worden afgesloten. We namen er een voor 72 uur tegen betaling van 10 Lewa, ongeveer 15 gulden. Daar kon je met tien personen een warme maaltijd van eten in een volksrestaurant in Sofia, zo bleek. Het werd nu oppassen met geld uitgeven. Gelukkig had men in Bulgarije een goed functionerende organisatie met de passende naam Balkantourist die een onderkomen regelde bij geselecteerde families waarvan iemand met gasten kon communiceren in het Frans of Duits. Je moest daar tegen de officiële koers geld wisselen en daarmee direct voor het verblijf bij het gastgezin betalen. Het laat zich raden hoeveel daarvan als commissie door Balkantourist werd ingehouden. We kregen twee nachten logies bij een echtpaar op leeftijd. Het stel woonde in een mooi appartement in een keurige wijk, niet ver van het centrum. Men had de master bedroom voor ons ontruimd dus we genoten het comfort van een hotel. De vrouw en de man waren allebei opgeleid als arts zo bleek. Onduidelijk was of ze dat beroep nog uitoefenden. Ze hadden elkaar leren kennen toen ze voor de oorlog samen in Parijs hadden gestudeerd. We spraken alleen met haar, hij bleef buiten beeld. De kinderen waren volwassen en woonden elders. Ze verzuchtte toen we over onze verdere reisplannen vertelden: 'Ah, il ya des gens qui font un tour du monde et il y a des gens qui font un tour de la maison'. Reizen kon natuurlijk wel, naar Roemenië, Rusland, Polen, maar Frankrijk was slechts een herinnering.

Eenmaal ons verblijf geregeld gingen we de stad in. Het centrum gaf een tamelijk welvarend beeld, redelijk goed geklede mensen, geen oorlogsschade of kapotte straten, veel trams die bijna bumper aan bumper leken te rijden, niet de Oostblok ellende die ik had verwacht. We namen een warme maaltijd in een volksrestaurant voor 1 Lewa, ongeveer anderhalve gulden. Ook het logies via Balkantourist was zeer betaalbaar waardoor die extra autoverzekering met terugwerkende kracht nog meer op afpersing begon te lijken.

Al gauw werd het stil op straat maar uit een paviljoen aan de boulevard Todor Alexandrov klonk muziek. We namen er een kijkje, het bleek de plaatselijke nachtclub voor de 'hogere dieren' te zijn waar wij als goed geklede buitenlanders – Leidse studenten in een jasje met stropdas – zonder problemen werden binnen gelaten. De muziek was gedateerd, jaren '50, maar iedereen had het vreselijk naar zijn zin. Toch kostte het moeite om er niet een beetje meewarig naar te kijken. Waar wij vandaan kwamen was immers alles zoveel beter en moder-

ner? Die kleding en deze gedachte geven aan dat we beginnende toeristen waren, althans voor wat betreft reizen buiten ons eigen cultuurgebied. De jasjes en dassen hebben we daarna maar in de kofferbak laten liggen.

Sofia bleek een aardige stad om eens een dagje rond te lopen. Hoewel eeuwenlang onder Ottomaans bestuur zag het stadsbeeld er alles behalve oriëntaals uit, eerder Duits. Dat was op zich niet onverwacht aangezien het land lange tijd werd bestuurd door een Duitse vorst. Toen de macht van het Ottomaanse Rijk tanende was, werd als onderdeel van de Vrede van Berlijn in 1878 aan Bulgarije de status van een apart vorstendom toegekend onder soevereiniteit van de Sultan in Istanbul. Het is een beetje te vergelijken met de situatie van landen als Canada en Australië vandaag de dag waar de Britse monarch nog steeds het staatshoofd is. Op aanraden van Tsaar Alexander II werd diens favoriete neef Alexander tot koning gekozen. Deze Alexander was lid van het Duitse vorstenhuis Battenberg, later in Engeland voort bestaand onder de naam Mountbatten. Zodoende woei vanaf dat moment in Bulgarije een Duitse culturele wind, maar dan in een orthodox religieuze context onder curatele van tsaristisch Rusland.

We bezochten het Nationaal Museum waarin naast de getoonde artefacten vooral de op de deuren geschilderde wapens met een kroontje ons opvielen. Op de vraag aan een suppoost of dit gebouw misschien vroeger het koninklijk paleis was geweest, kregen we als antwoord dat het een museum was. Ja maar vroeger? Het is een museum. Kennelijk was in 1971 de tijd nog niet rijp om toe te geven dat er voor de communistische machtsovername een andere staatsinrichting had bestaan.

Pal tegenover het voormalig paleis stond het mausoleum van de Bulgaarse Lenin, Georgi Dimitrov. Hij was in 1933 internationaal bekend geworden als communistische prominent toen hij samen met van der Lubbe terecht stond voor de Rijksdagbrand in Berlijn. Wegens gebrek aan enig bewijs voor zijn betrokkenheid en vermoedelijk omdat van der Lubbe sowieso al de schuld in de schoenen kreeg geschoven, was hij vrijgesproken waarna hij de wijk nam naar Moskou, waar hij tot secretaris generaal van de Comintern werd benoemd.

In 1944 kwam Dimitrov met het Russische bezettingsleger in Bulgarije terug waar hij tot zijn dood in 1949 de leiding had van het communistische régime. We namen een kijkje in het mausoleum. Het gebalsemde lijk van de grote man, vader van het nieuwe Bulgarije, lag opgebaard in een grote zaal met op elke hoek een gewapende erewacht.

Regelmatig werd de wacht met veel ceremonieel vertoon ververst. Het gebouw leek sterk op Lenins mausoleum in Moskou, op het dak was een platform waar parades konden worden afgenomen, net als op het Rode Plein. Willem Drees senior, de Nederlandse premier die de AOW introduceerde, kende ik wel van foto's en het was treffend hoezeer de gebalsemde Dimitrov op hem leek, twee mannen die door een deel van de bevolking werden gezien als de vader des vaderlands, de ene al sinds 22 jaar dood, de andere stokoud.

Na de val van het communistische régime werd al op 18 juli 1990 op instigatie van Dimitrovs zoon Boyko zijn mummie overgebracht naar een privé begraafplaats. Het lege mausoleum bleef daarna nog negen jaar staan tot het werd opgeblazen. Dimitrovs standbeeld voor het voormalige paleis was al eerder verwijderd. Het was het einde van een tijdperk.

Het meest opvallende gebouw aan de Alexandrov boulevard, een eindje voorbij het mausoleum en het museum, is de Alexander Nevski kathedraal. Oorspronkelijk was deze kerk bedoeld om de herinnering levend te houden aan de slachtoffers van de oorlog die uiteindelijk tot de vrede van Berlijn en dus de stichting van het koninkrijk Bulgarije had geleid. Het duurde echter tot 1882 tot daadwerkelijk met de bouw werd begonnen en pas in 1912 was de kerk gereed. Het is een enorme kathedraal in Byzantijnse stijl en de zetel van de primate van de Bulgars Orthodoxe kerk. Ondanks dat het communistische régime elke vorm van religieuze beleving sterk trachtte te minimaliseren liet men het doen en laten in de Alexander Nevski ongemoeid. Beter zo dan zonder enig concreet doel, anders dan bevestiging van de eigen ideologie, de bevolking tegen zich innemen.

Bij katedralen ben ik altijd geneigd te denken aan heel oude gebouwen, toen men nog wezenloos veel geld wenste te spenderen aan megalomane projecten van religieuze signatuur. Maar als je beter kijkt dan zijn er de nodige van later datum zoals bijvoorbeeld Westminster Cathedral in Londen en de Christus Verlosser kathedraal in Moskou. Laatstgenoemde werd gebouwd als herdenkingsmonument voor de overwinning op Napoleon, opgeblazen op last van Stalin en na de val van het communistisch régime weer herbouwd.

Onze gastvrouw wist van ons plan om naar de Zwarte Zee te rijden om vandaar langs de kust af te zakken naar Turkije. Ze raadde ons dringend aan niet naar Boergas te gaan maar het wat meer noordelijk gelegen Varna als beginpunt te nemen. Dan passeerden we onderweg Veliko Tarnovo, 'avec une architecture très interessante', en konden